

T E R R A
Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

**Jip en Janneke
in Harpel**

*De jeugdherinneringen van
Doede Bruinsma*

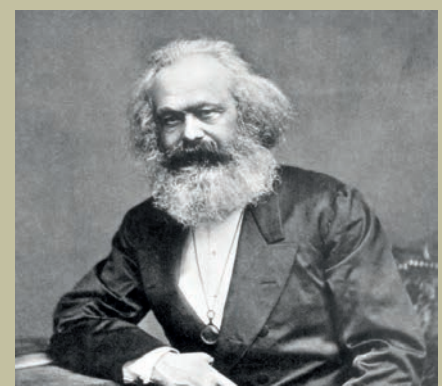
pagina 18

**Interview:
Doede Bruinsma** p.18

**Bezoek aan Klooster
Ter Apel in 1835** p.30

**Karl Marx in Wester-
wolde en Oldambt** p.6

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 7, nummer 3, winter 2018-2019

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door Museum de Oude Wolden (het MOW) in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Tjarko van Dijk
Hans ter Heijden (hoofd- en eindredactie)
Henriëtte Kuiper
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders
Erik Wubs

Vaste medewerkers

Herman Janssen (fotografie)
Sanne Meijer (Sanne Meijer Onderweg)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Hans ter Heijden, telefoon 0599 313811 / 06 51056565, e-mail: taalschuur@hetnet.nl

Lid-abonnee worden?

Zie achterzijde tijdschrift.
Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek)winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizinga
Reind Krikke
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman

Jaargang 7, nr. 3, november 2018

Van de redactie

Herfsttij

Het is dit jaar 200 jaar geleden dat Karl Marx werd geboren. Als revolutionair werd hij in de negentiende eeuw bewonderd, gevreesd en verguisd. Maar hoe groot was zijn invloed in Westerwolde en het Oldambt? Tjarko van Dijk zocht het uit. Erik Wubs wijdt in deze editie een artikel aan het bezoek dat schoolmeester Jan Gerrits Rijkens in 1835 bracht aan het voormalige klooster in Ter Apel. Indrukwekkend zijn de herinneringen van mevrouw Bruining aan de bevrijding van de Wedderbergen. Doede Bruinsma bracht zijn jeugd door in Harpel. Over die tijd vertelt hij vol passie en - als het om de 'Jip-en-Jannekeverhouding' met zijn buurmeisje gaat - vertederend in het interview. Maar er is meer. Leest u maar!

Onlangs verscheen een jubileumuitgave van *Herfsttij der Middeleeuwen*, het magistrale werk van de in Groningen geboren historicus Johan Huizinga (1872 - 1945). Als opmaat naar 100 jaar *Herfsttij* in 2019 heeft Leiden University Press deze speciale editie - onder redactie van dr. Anton van der Lem - uitgegeven. In deze gebonden, rijk geïllustreerde uitgave kan de lezer bij de tekst de kunstwerken zien die door Huizinga worden genoemd. Naast de bekende meesterwerken van o.a. Jan van Eyck zijn ook de door hem gebruikte literaire werken met miniaturen uit de handschriften afgebeeld. Dus als u dit nummer van *Terra Westerwolda* uit hebt, lees of herlees dan dit prachtige boek!

Hans ter Heijden

Jubileumuitgave van *Herfsttij der Middeleeuwen*, University Press, Leiden. Meer dan 300 illustraties in kleur, 592 pagina's, prijs: € 59,50.

Cover

Kunstschilder Geert Schreuder liet zich inspireren door de jeugdherinneringen van Doede Bruinsma. Deze vertelt in het interview over de 'Jip-en-Jannekeverhouding' die hij als kind had met zijn buurmeisje Hilvertje.

14 OKTOBER T/M 31 MAART 2019

FOTO- GRAFEN VAN DE VOORUIT- GANG

TONNIS POST (1877-1930)
DIRK KOMÉ (1976)

mow
MUSEUM DE OUDE WOLDEN

museumdeoudewolden.nl
Hoofdweg 161 Bellingwolde

Het volgende nummer van *Terra Westerwolda* verschijnt in maart 2019

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column Siste Viator: Omzien
- 5 Uitgelicht: Over de pit en de snotneus
- 15 Het portret van Roelf Egberts Bruining en Jantje Bima
- 16 Sprekend object: Deftig zwart
- 28 Literatuur deel 9: Kees Stip in Westerwolde (4)
- 32 Uit de geschiedenis van Westerwolde deel 15
- 34 Sanne Meijer: Het Bisschopskerkhof van Jipsinghuizen
- 35 Nieuws Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische Actualiteiten

Artikelen

- 6 Karl Marx in Westerwolde en het Oldambt
- 12 Herinneringen aan de bevrijding van de Wedderbergen
- 23 Lammert Huizing, Sellinger boer in de oorlog (deel 2)
- 30 Een bezoek aan het voormalige klooster in Ter Apel

Interview

- 18 De jeugdherinneringen van Doede Bruinsma

Uit de geschiedenis van Westerwolde
pagina 32

De gevaarlijke bevrijdingsnacht
De bevrijding van Wedderbergen
pagina 12

Column: Siste Viator

Omzien

door Tjarko van Dijk

Omzien naar het verleden: dat is waaraan een tijdschrift als *Terra Westerwolda* zijn bestaansrecht ontleent. En *Terra Westerwolda* is bepaald niet het enige blad dat zich daarmee bezighoudt. Er zijn tal van tijdschriften die zich op het verleden richten en bijna onbeperkt is het aantal publicaties over historische onderwerpen.

‘Vaak denk ik dat onze belangstelling voor het verleden vooral wordt ingegeven door de vluchtigheid van ons bestaan als mens’

Wat is dat toch: die fascinatie voor het verleden? Waarom houdt het verleden ons zo bezig? Het is een onderwerp waarover ik mij vaak verwonder. Van het verleden kun je leren, wordt dikwijls gezegd. Maar is dat ook zo? Laat de geschiedenis zien dat we er veel van leren? Ik betwijfel dat.

In de achteruitkijkspiegel is het dak van het eeuwenoude erve Huis Eedingh in Smeerling te zien.

Foto: Hans ter Heijden.

We weten steeds meer over vroeger. Historisch onderzoek wordt steeds beter. Maar trekken we er ook lessen uit en blijkt dit uit de toestand in de wereld van vandaag? Ik plaats daar veel vraagtekens bij.

Vaak denk ik dat onze belangstelling voor het verleden vooral wordt ingegeven door de vluchtigheid van ons bestaan als mens. Wij kunnen het leven niet vasthouden. Hoe graag we dat ook zouden willen. Het enige wat wij kunnen is erop terugzien. Er een zorgvuldig beeld van vormen. Dat bewaren en doorgeven. Zo houden we toch het leven een beetje vast. Voor mij is dat reden genoeg voor de zin van alle omzien.

Omzien naar het verleden kun je bijvoorbeeld in een fotoalbum. Dit is de omslag van een oud exemplaar uit Museum de Oude Wolden in Bellingwolde. Foto: auteur.

Huisverlichting in Westerwolde in de loop der tijd (deel 1)

Over de pit en de snotneus

Tegenwoordig is een goede verlichting in onze huizen vanzelfsprekend: je drukt op een knop en onmiddellijk verspreidt de ledlamp licht. En we kunnen er een paar sfeerlampjes bij aan doen, eventueel met behulp van een afstandsbediening. Hoe ging dat vroeger?

Tekst en foto's: Jan S.A. Huizing

Heel lang geleden had men daarvoor een ijzeren 'stander' met een soort klem er aan. Daar werd een brandend stukje kienhout in gestoken. Dit stukje kienhout was aangestoken aan het open vuur in de schouw. Je had dan een redelijk helder licht, maar het brandde snel op. Met de goede ogen van toen kon je daar vlakbij dan nog enige huisvljijt bedrijven. In Westerwolde is daarvan geen enkel exemplaar overgebleven.

De pit

Toen men had geleerd om olie uit kool- of lijnzaad te slaan in speciale oliemolens (bijvoorbeeld *De Wachter* in Zuidlaren), kwamen de olielampjes meer in gebruik (olielampjes van aardewerk bestonden al in de Romeinse tijd!). Ze bestonden uit een bakje met een soort tuitje eraan en daar lag - net als bij een kaars - een 'pit' in, die werd aangestoken. Werd er door de pit teveel olie aangezogen, dan drupte

dat op de vloer. Het was dan ook een verbetering toen men er een tweede bakje onder ging hangen, dat de naar beneden druppelende olie opving. Door een gelukkig toeval kon ik zo'n olielampje kopen uit het bezit van een boerenfamilie uit Vlagtwedde. De beide bakjes hangen te dicht op elkaar. Dat komt omdat een breuk niet op de juiste manier werd hersteld. Als u er één wilt zien hangen, dan kan ik de echte liefhebber aanbevelen om eens naar het museum *De Lebbenbrugge* bij Borculo te gaan!

De snotneus

Een volgende verbeterde versie voor het woongedeelte was de zogenaamde snotneus, waar bijvoorbeeld koolzaadolie in werd gedaan. Deze gaf minder licht dan een kienspaan en de lucht werd er niet frisser op in de kamer; het stonk nogal. De snotneus was er in een staande en hangende uitvoering. Onder het buisje waar de ronde pit

in zat, werd een opvanggootje gemaakt. De overvloedige olie die er aan het uiteinde uit druppelde, werd hiermee opgevangen en liep onder het reservoir in het buitenste bakje, waar dit reservoir in staat. Dus moest de huisvrouw wel regelmatig die olie weer in het reservoirtje gooien.

In de volgende editie van *Uitgelicht!* andere vormen van verlichting!

De pit

De snotneus

Karl Marxjaar 2018

‘Proletariërs aller landen verenigt U!’

Karl Marx in Westerwolde en het Oldambt

Dit jaar is het 200 jaar geleden, dat Karl Marx werd geboren. Tijdens zijn leven zou hij uitgroeien tot de meest bewonderde en ook meest gevreesde revolutionair van de negentiende eeuw. Een bijna mythische persoon. Maar wie was Karl Marx nu werkelijk en wat drong er tijdens zijn leven over hem door in Westerwolde en in het Oldambt?

Tjarko van Dijk zocht het uit.

door Tjarko van Dijk

Leven en Denken

Karl Marx werd op 5 mei 1818 geboren in Trier als derde kind van de Joodse advocaat Heinrich Marx en de Nederlandse Henriëtte Presburg. Heinrich Marx werd in Saarlouis geboren in 1777 als zoon van een rabbijn en overleed in 1838 in Trier als succesvol advocaat. Henriëtte Presburg was uit Nijmegen afkomstig en stamde eveneens uit een Joodse familie. In 1814 trouwden zij en samen kregen zij negen kinderen.

De Franse Revolutie en de Napoleontische tijd waren belangrijk geweest voor de familie Marx. Het Rijnland waarin de oude stad Trier lag, werd in die tijd ingelijfd bij Frankrijk. Hierdoor gold de *Verklaring van de Rechten van de Mens* van 1789 ook in het Rijnland. Volgens die Verklaring had iedereen gelijke rechten. Hierdoor kon de Joodse Heinrich Marx rechten studeren en het beroep van advocaat uitoefenen.

Na de verdrijving van Napoleon werd het Rijnland bij het koninkrijk Pruisen ingelijfd. *De Verklaring van de Rechten van de Mens* werd ingetrokken en de rechten voor Joodse inwoners van Pruisen vervielen. Heinrich Marx bekeerde zich daarom in 1818 om tactische redenen tot de protestantse kerk. Alleen zo kon hij zijn werk als advocaat voortzetten.

Gymnasium

Karl bezocht van zijn twaalfde tot zijn zeventiende het gymnasium in Trier. Over zijn medeleerlingen daar liet hij zich in zijn herinneringen niet lovend uit. Hij noemde hen dikhoofdige boerenkinkels, die het gymnasium uitsluitend bezochten om theologie te gaan studeren. Zelf blonk hij overigens ook niet uit. Karl was een middelmatige leerling.

Studie

In 1835 ging hij rechten studeren aan de universiteit van Bonn. De universiteit was in 1818 opgericht door de Pruisische monarchie en werd scherp in de gaten gehouden door de conservatieve Pruisische overheid. Het was de tijd van de restauratie na de val van Napoleon. Elke uiting van revolutionaire ideeën werd scherp bestreden. Maar in Bonn maakte Karl zich daar niet schuldig aan. Wel aan de gebruikelijke studentikoze uitpattingen: dronkenschap en duellieren. Zijn vader maakte zich hier zorgen over, evenals over zijn uitgaven. Hij reageerde verheugd toen Karl in 1836 voorstelde om in Berlijn verder te gaan met zijn studie.

In de zomer van dat jaar verloofde Karl zich met de 22 jarige Jenny von Westphalen. Zij was afkomstig uit de lagere adel, werd bewonderd om haar schoonheid en stond bekend als 'Ball Königin'.

In Berlijn studeerde Karl aan de beroemde Humboldt-universiteit. Vanaf toen stond het studeren centraal. Naast rechten studeerde hij er o.a. wijsbegeerte, kunstgeschiedenis en wiskunde. De Berlijnse jaren waren belangrijk voor Karl Marx: hij maakte kennis met de filosofie van Hegel, die hij bewonderde maar toch afwees, omdat hij zijn filosofie niet in de realiteit vond wortelen. Bovendien werd Hegel door de Pruisische monarchie gebruikt om zich te legitimeren, terwijl Karl de monarchie afwees. Karl sloot zich in Berlijn daarom aan bij de kritische Jong-Hegelianen, die Hegels filosofie verder ontwikkelden, maar door de autoriteiten gezien werden als staatsondermijner. Karl kreeg in Berlijn steeds meer belangstelling voor filosofie. Hij zwaaide om naar filosofie en promoveerde in 1841 op een filosofisch onderwerp. Die promotie vond in Halle plaats, omdat Karl als antimonarchist in Berlijn problemen verwachtte.

Karl Marx met dochters Jenny Caroline (1844–1883), Jenny Julia Eleanor (1855–1898), Jenny Laura (1845–1911) en Friedrich Engels. Foto uit 1864, fotograaf onbekend. Wikimedia Commons.

Journalist

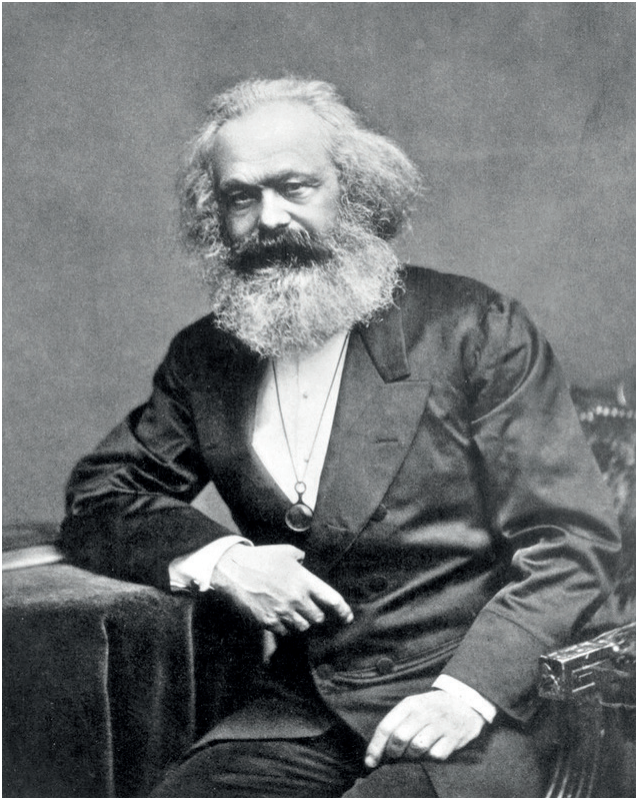
Een universitaire loopbaan was voor hem in Pruisen om dezelfde reden uitgesloten. Daarom greep Karl de kans aan om in Keulen te gaan werken voor het politiek radicale blad de *Rheinische Zeitung*. In 1843 werd hij er hoofdredacteur van en publiceerde hij vele artikelen over onderwerpen als persvrijheid en sociale kwesties. Het blad, waarvan de oplage snel steeg, baarde de Pruisische overheid zorgen en die verbood het in 1843.

Door zijn werk voor de krant ging Karls belangstelling steeds meer uit naar sociaal-economische onderwerpen. Tegelijkertijd ontwikkelde hij zich in deze jaren onder invloed van de filosoof Ludwig Feuerbach tot atheïst voor wie godsdienst alleen speculatie was. Voor hem bestond er hierna alleen nog de materiële werkelijkheid. Alleen van daaruit kon de mens begrepen worden.

Omdat Karl werkloos was na het verschijningsverbod van de *Rheinische Zeitung* in 1843, kwam het aanbod om in Parijs redacteur te worden van de *Deutsch-Französische Jahrbücher* zeer gelegen. In de herfst van 1843 verhuisden hij en Jenny von Westphalen, met wie hij in datzelfde jaar getrouwd was, naar Parijs. Hier maakt hij kennis met de industrieel en linksradicale denker Friedrich Engels. Samen verzorgden zij het enige nummer dat van dit blad zou verschijnen in 1844. Hun denkbeelden sloten naadloos op elkaar aan. Daaruit ontwikkelde zich een levenslange vriendschap en een intensieve samenwerking. In Parijs maakte Karl ook kennis met de ideeën van de Franse utopisch socialist en met de politiek kritische Duitse dichter Heinrich Heine. →

Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) spreekt bij een vredesdemonstratie in 1915 in een grote stad in het westen van het land (mogelijk Amsterdam). Domela Nieuwenhuis was predikant, later voorvechter voor het socialisme en anarchisme en lid van de Tweede Kamer (1888-1891). Fotograaf onbekend. RHC Groninger Archieven, NL-GnGRA_818_23754.

Karl Marx. Foto: John Mayall, datum onbekend.
Wikimedia Commons.

Jenny Marx, de echtgenote van Karl Marx.
Kunstenaar en datum portret onbekend.
Foto: Stefan Kühn. Wikimedia Commons.

De Franse autoriteiten volgden de *Deutsch-Französische Jahrbücher* argwanend en besloten Karl in 1845 uit te wijzen op verzoek van Pruisen, wegens een positief artikel over de mislukte aanslag op de Pruisische koning Frederik Willem IV. Jenny en Karl vestigden zich hierna in Brussel. Hier publiceerde Karl samen met Friedrich Engels in 1848 in opdracht van de Bond der Communisten een partijprogramma onder de titel *Communistisch Manifest*. Het werd een van zijn meest beroemde geschriften. Grote bekendheid kreeg het motto van het manifest: *Proletariërs aller landen, verenigt U!* 1848 was een turbulent jaar, waarin opstanden uitbraken in Frankrijk, Italië en Oostenrijk. Vanwege vermeende steun aan de revolutionairen in Parijs, arresteerde de Belgische regering Karl Marx en zijn vrouw en zette hen het land uit. Tijdelijk verblijft hij in Keulen, waar hij de *Neue Rheinische Zeitung* opzet, maar in 1849 wordt hij weer uitgewezen. Na enige omzwervingen vestigden Karl en Jenny zich in 1850 in Londen.

**Moeder van Karl Marx:
“Had Karl maar wat meer
kapitaal verzameld in plaats
van ‘Das Kapital’
te schrijven.”**

Londen

De rest van zijn leven bracht Karl Marx in Londen door. Overtuigd als hij was van het belang van economie, maakte hij daar grondig studie van in het British Museum. In de economie verwachtte hij de wetten te vinden, die het kapitalisme bepaalden. Financieel ging het hem slecht in Londen. Het gezin leefde in armoedige omstandigheden, ook al kwam Marx' vermogende vriend Friedrich Engels hen vaak te hulp. Het huwelijk tussen Karl en Jenny was hierdoor niet vrij van spanningen. Zeker niet toen Karl een buitenechtelijk kind verwekte bij zijn dienstbode. Pas eind jaren zestig werden de financiële zorgen minder toen hij na het overlijden van zijn moeder een erfenis kreeg. Karl had een moeizame verhouding met haar. Ooit had zij over hem gezegd: “Had Karl maar wat meer kapitaal verzameld in plaats van *Das Kapital* te schrijven.”¹

Politiek was Karl in Londen lange tijd niet actief. In 1864 kwam daar een einde aan toen de *Eerste Internationale* werd opgericht, een samenwerkingsverband van vooral Europese vakbonden. Karl was nauw betrokken bij deze organisatie.

In Londen publiceerde Karl in 1867 het eerste deel van zijn hoofdwerk *Das Kapital*. Het was een analyse van de maatschappij van zijn tijd, waarin volgens

1) Gareth Stedman Jones, *Karl Marx*. Houten, 2017, p. 45

hem economische wetten werkzaam waren die onvermijdelijk zouden uitlopen op de ineenstorting van het kapitalisme. Het werk heeft een enorme invloed gehad op de arbeidersbeweging in Europa in de negentiende en wereldwijd in de twintigste eeuw na de Russische Revolutie van 1917. Toch heeft Karl Marx het werk nooit kunnen voltooien. Anderen, zoals Friedrich Engels verzorgden de volgende delen. Interessant is de visie daarop van de Engelse historicus Gareth Stedman Jones. Hij schreef dat de werkelijke reden voor Marx' onvermogen om het werk te voltooien, was dat hij na 1867 twijfelde aan de juistheid van zijn economische theorieën. Deze twijfel is nooit naar buiten gekomen, omdat hij bij zijn dood was uitgegroeid tot een icoon van de opgekomen socialistische beweging in Europa, die er geen belang bij had, zeker na de Russische revolutie niet, dat die twijfel bekend werd.²

Het beeld, dat hierdoor bleef na Marx' overlijden op 14 maart 1883 is dat van de onfeilbare filosoof die met wetenschappelijke zekerheid het einde van het kapitalisme had aangekondigd. Maar of Karl Marx zichzelf ook zo zag is onwaarschijnlijk. Ooit zei hij: "Als iets zeker is, dan is het dat ik zelf geen marxist ben."³ Pas na de val van de Muur in 1989, kwam er ruimte om de twijfelende Marx te ontdekken. Die Marx heeft aanleiding gegeven tot nieuwe belangstelling voor hem. Marx' zoekend denken over het kapitalisme in zijn tijd, blijkt aanknopingspunten te bieden voor het hedendaagse denken over globalisering en de milieuproblematiek. Marx is in dit debat onder politici, filosofen en economen weer terug.⁴

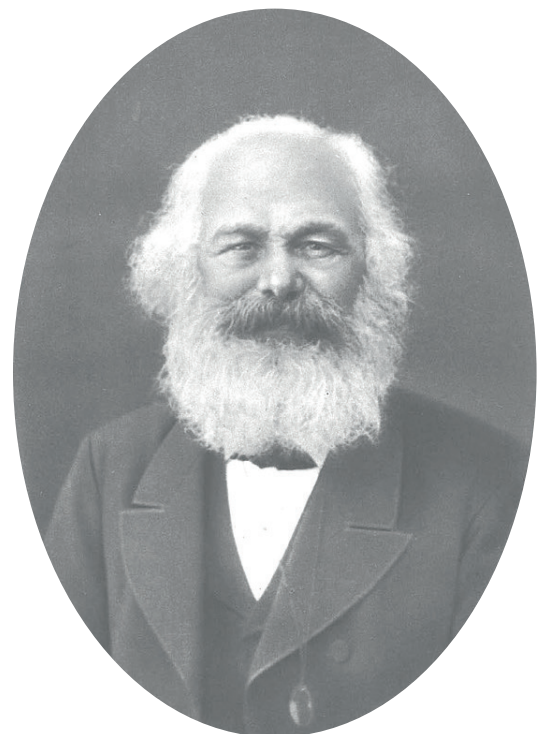
Karl Marx: "Als iets zeker is, dan is het dat ik zelf geen marxist ben."

Marx in Westerwolde en Oldambt

Wat drong er nu door in Westerwolde en het Oldambt over Karl Marx tijdens zijn leven? In Groninger kranten vind je voor 1880 slechts af en toe een bericht over hem. Zo doet de *Groninger Courant* van 13 februari 1849 verslag van het proces tegen de redacteuren van de *Neue Rheinische Zeitung* wegens opruiing tegen de regering. De krant noemt hierbij de naam van Karl Marx als hoofdredacteur en vermeldt dat hij werd vrijgesproken.⁵ Op 26 augustus 1853 bericht de *Groninger Courant* dat er →

Tjerk Luitjes (1867-1946). Socialist en anarchist. Getekend portret door Co Breman (1903). RHC Groninger Archieven, NL-GnGRA_818_23377.

Karl Marx in 1882, een jaar voor zijn dood. Fotograaf onbekend. Wikimedia Commons.

2) Gareth Stedman Jones, *Karl Marx*. Houten, 2017, p. 11 vlg, 627, 658

3) B.v. Rob Hartmans, *NRC* 4 mei 2018

4) M. Oudenampsen, *De terugkeer van Karl Marx*, *De Groene Amsterdammer*, 5 juli 2018

5) *Groninger Courant* 13 februari 1849. Delpher

in Londen veertien revolutionaire verenigingen bestaan, onder andere de geheime socialistische vereniging onder leiding van Karl Marx.⁶ De *Nieuwe Veendammer Courant* van 15 mei 1879 noemt de naam van Karl Marx in relatie tot de schoolstrijd en de bekostiging van het bijzonder onderwijs.⁷ Dergelijke berichten zullen in het Oldambt en in Westerwolde waarschijnlijk door de burgerij gelezen zijn, maar niet door de arbeiders, die zich deze bladen niet konden veroorloven. Wie Marx was en wat zijn denkbeelden waren, werd in deze berichten niet echt duidelijk.

Tot 1882 had het socialisme onder de arbeiders nauwelijks aanhang, noch in Westerwolde, noch ruimer in de provincie

Tot 1882 had het socialisme onder de arbeiders nauwelijks aanhang, noch in Westerwolde, noch ruimer in de provincie. De enkeling die er wel belangstelling voor had, behoorde tot de burgerij of de boerenstand.⁸ In Groningen was dat D. R. Mansholt, een herenboer in Meeden. Hij correspondeerde met de landelijk bekende kenner van het marxisme Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de oprichter van de *Sociaal Democratische Bond* (SDB) in 1881. Over de situatie in Groningen schrijft hij Domela Nieuwenhuis in november 1880: “De Sociaal-Democratie is in deze provincie totaal onbekend. Ik ken geen enkele aanhanger dier leer ook niet onder de werkende klasse.”⁹ In de daarop volgende jaren gaat Domela Nieuwenhuis in Groningen propagandatochten voor het socialisme maken. Hij doet daarbij plaatsen als Winschoten aan, maar Westerwolde trok hij niet in. Aanvankelijk verliepen die propagandatochten moeizaam, maar geleidelijk trokken ze aandacht. In 1882 kwam Domela Nieuwenhuis naar Groningen op uitnodiging van de *Vereniging Algemeen Kies- en Stemrecht*. Hij hield daar een rede onder de titel: ‘De omgekeerde wereld en hoe daaruit te geraken’. Voor het eerst kondigde Domela Nieuwenhuis geweldsgebruik aan om maatschappelijke verbetering voor de arbeiders te bereiken. Deze rede trok veel aandacht in de provincie. Over het socialisme werd hierna op avonden van de *Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen* door de burgerij in de provincie gediscussieerd, ook in het aan de rand van

Westerwolde gelegen Bellingwolde. Maar bekendheid onder de arbeiders met het socialisme en met Karl Marx is er dan nog weinig.

Dat begon te veranderen in de periode 1885-1892. Rond 1890 waren er alleen in Groningen en Hoogezand bloeiende afdelingen van de SDB. Vanuit die plaatsen beginnen dan ook Groninger propagandisten voor het socialisme op te treden, zoals de begaafde spreker Tjerk Luitjes. Rond 1890 nam de sociale onrust in het Oldambt en de Veenkoloniën sterk toe. Dat gold niet voor Westerwolde. De onrust hing samen met de teruglopende werkgelegenheid in de landbouw en het gebrek aan vervangende werkgelegenheid in de industrie. De werkloosheid liep hierdoor hoog op, wat schrijnende armoede met zich meebracht. Deze, in combinatie met een tekortschieten van de gemeenten om in de sociale nood te hulp te komen, creëerde een sociaal gespannen klimaat. In het najaar van 1892 sloeg de vlam in de pan. Op veel plaatsen in Oost-Groningen braken demonstraties en ordeverstoringen uit, dusdanig ernstig, dat de landelijke overheid voor revolutie vreesde. Er werden troepen naar Groningen gestuurd, die de onrust hardhandig de kop indrukten. In dit klimaat slaagde Tjerk Luitjes er in het aantal afdelingen van de SDB in het Oldambt en de Veenkoloniën snel uit te breiden. Evenwel niet in Westerwolde, waar op Bellingwolde en Blijham na, geen afdelingen van de SDB ontstonden. Socialistische sprekers werden uit Vlagtwedde verdreven, berichtte de *Winschoter Courant* van 25 januari 1892.¹⁰

De SDB was een partij waarin kennis van Marx en het marxisme zeker aanwezig was. In het blad *Recht voor Allen* (RvA), dat al bestond vanaf 1879 en later het partijblad werd van de SDB, werd aan de leer van Karl Marx veel aandacht besteed. Bij voorbeeld in het nummer van RvA van 19 april 1879 waar onder de titel ‘Een Man van Betekenis’ werd ingegaan op Marx’ *Communistisch Manifest* en *Das Kapital*. Ook verschenen in dit blad advertenties voor goedkope uitgaven van *Das Kapital*.

Gezien de toename van het aantal afdelingen van de SDB in Groningen in de jaren negentig, zou men kunnen denken dat daarmee ook de kennis van het marxisme onder de arbeiders in de provincie in die jaren sterk toenam. Mocht dit al zo zijn, dan gold dat zeker niet voor Westerwolde, waar de SDB nauwelijks voet aan de grond kreeg. Toch betwijfel ik die toename in kennis

---

6) *Groninger Courant* 26 augustus 1853. Delpher

7) *Nieuwe Veendammer Courant* 15 mei 1879 Delpher

8) Over de ontwikkeling van het socialisme in Groningen, G. Bruintjes, *Socialisme in Groningen 1881-1894*

9) FDN Archief, map II c 12, Brief Mansholt aan FDN 27-11-1880 zoals vermeld door G. Bruintjes, *Socialisme in Groningen 1881-1894*, pagina 125

10) *Winschoter Courant* van 25 januari 1892

onder de arbeiders in die delen van Groningen waar de SDB wel aanhang verwierf. De groei van de SDB in Groningen was in deze jaren vooral verbonden met de heftige uitbarsting van sociale onrust in 1892. De naam van Marx werd hierdoor bekender onder de arbeiders, maar functioneerde vooral als strijtleus. Toen de onrust in 1893 was onderdrukt, liep de aanhang van de SDB evenwel snel terug en werd deze in 1899 opgeheven. Om werkelijk kennis van Marx en het marxisme onder de arbeiders in Oost-Groningen te verspreiden, heeft de SDB te kort bestaan. Datzelfde gold, maar dan voor de burgerij, toen de *Bond van Orde door Hervorming* (BvOdH) werd opgericht. Deze organisatie ontstond onder de burgerij als reactie op dezelfde sociale onrust. De Bond die in Westerwolde weinig leden telde, had vooral aanhang in het Oldambt en waarschuwde tegen Marx en de revolutiedreiging. Maar ook deze organisatie bestond te kort om grondig kennis over Marx te verspreiden onder de burgerij in Oost-Groningen.

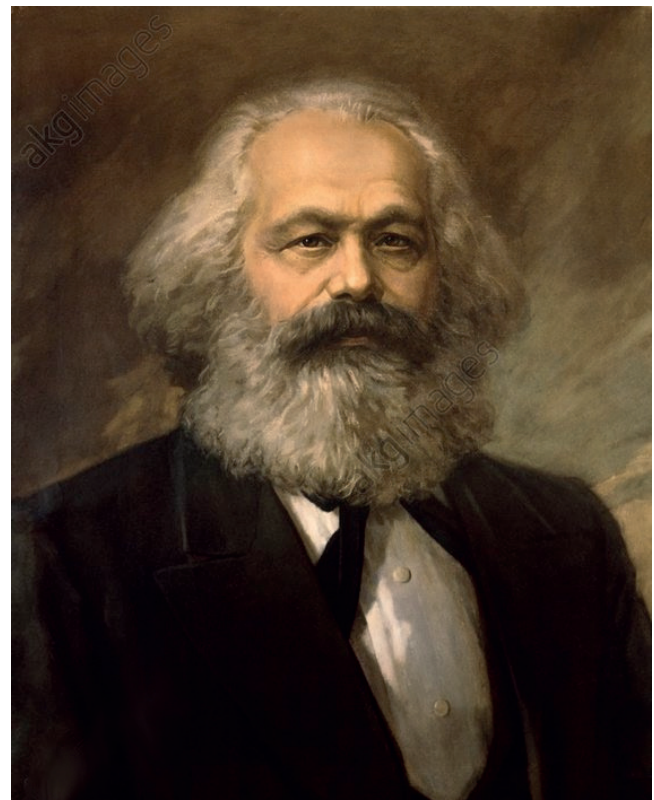
Alles overziende moet gesteld worden, dat tijdens het leven van Marx onder de burgerij en de arbeiders niet veel over hem bekend geweest is. Niet in Westerwolde en evenmin in het Oldambt. Dit veranderde niet, toen kort na Marx' overlijden de sociale onrust toenam en de SDB en de BvOdH in het Oldambt veel aanhang kregen. Westerwolde stond daarbuiten en in het Oldambt bestonden beide organisaties te kort om de kennis over Marx daadwerkelijk te verspreiden. Pas in de twintigste eeuw zou onder de arbeiders de kennis van het marxisme in het Oldambt en in Westerwolde groter worden met de opkomst van de SDAP en de CPN. ■

Standbeeld van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, op het Nassauplein in Amsterdam. Domela Nieuwenhuis was oprichter van de Sociaal Democratische Bond in 1881. Foto: Ruud Zwart. Wikimedia Commons.

Grafmonument Karl Marx Londen. Foto: John Armagh. Wikimedia Commons.

Schilderij van Karl Marx door P. Nasarow en N. Gereljuk (1920). Wikimedia Commons.

Tweede Wereldoorlog

De gevaarlijke bevrijdingsnacht

Herinneringen aan de bevrijding van de Wedderbergen in 1945

Mevrouw Bruining-Principaal was achttien jaar toen ze in 1945 met haar familie op een boerderij in de Wedderbergen woonde. Het gebied werd 73 jaar geleden bevrijd van de Duitsers. Zij beschrijft haar herinneringen in het volgende verhaal.

door M.P. Bruining-Principaal

De vuurlinie

Op een ochtend kregen we het bericht dat we de boerderij en het vee moesten verlaten. Vanaf de Wedderbrug werd er dwars over de Weddermeën (laag gelegen weidegronden) richting Wedderveer geschoten. Onze boerderij lag in de vuurlinie. Eerst werd het vee weggebracht en daarna meteen wij. Wagens vol kleding en wat huisraad. Ik zie het nog voor me: het rode bonte bedkleed op de wagen. Er was ook een wipkar met daarop een kooi. Daarin zat de zeug. De biggetjes lagen ernaast, een triest gezicht. We zijn toen naar de andere kant van de Wedderbergen gegaan. Daar staat de watermolen. Achter de molen was een dijk. We moesten allemaal achter de dijk gaan liggen: mijn vader en moeder, oom Mettinus, mijn zus en ik.

Bij de molen was een sloot en daarachter in dat lage grasland liepen paarden en koeien. Telkens als er een kogel langs de hoofden van de paarden kwam, schrokken ze. Ook plonsden er heel wat kogels in het water. Het gaf een sissend geluid. Molenaar Kuilman klom boven in de molen. Zijn vrouw en de jongens riepen: "Pa, dat moet je niet doen!", maar hij bleef zitten. Hij wou zien hoe de tanks over de wegen rolden. Twee boerderijen gingen

vervolgens in vlammen op. Inmiddels waren er ook twee Hollandse jongens uit Duitsland bij ons gekomen. Ze waren in Duitsland verplicht aan het werk geweest, maar waren nu gevlucht en dwars door het land naar ons toe gekomen. Hun namen waren Wim Kaartman en Kees Bosgoed.

Een ongenode gast

Laat in de avond konden we eindelijk naar huis. Een ware optocht. Maar de boerderij stond er nog! Moeder ging eten maken. Opeens werd er op het raam getikt. Mijn vader ging naar de voordeur en daar stond een Duitse soldaat. Pas later bleek hij een Duitse officier te zijn. Hij was kletsnat geworden door zijn vluchtpoging door de sloten. Oom Mettinus ging ook kijken en samen met mijn vader fouilleerde hij de soldaat, waarop de Duitser zei: "Bin ich hier bei Tommyman?"

Tijdens het fouilleren viel er een handgranaat in de gang. Mijn oom pakte de granaat op en gooide deze in de tuin. Wonder boven wonder ging de handgranaat niet af. De soldaat verzette zich hevig. De kokosloper in de gang kwam helemaal scheef te liggen en door de worsteling stootte mijn vader ongelukkig met zijn hoofd tegen de

muur. Zijn hoofd begon meteen te bloeden. Dat gaf nogal wat tumult, we schrokken allemaal. Mijn moeder had last van astmatische bronchitis en kreeg het daardoor erg benauwd, zo had ik haar nog nooit gezien. De verwonding aan het hoofd van mijn vader viel gelukkig mee.

‘Met zijn vijven wachtten we angstig stil af en rilden we van de schoten’

Mijn zus had de foto van koningin Wilhelmina weggehaald en achter de naaimachine gezet. De Duitse soldaat gaf te kennen dat hij graag droge kleren wilde. Naast de kookkachel hadden we twee koperen knoppen. Aan de ene knop kwam zijn broek te drogen en aan de andere zijn gazen onderbroek. Inmiddels had hij van mijn vader een manchester broek gekregen en die aangetrokken. Hij ging op een stoel zitten en wilde graag mee-eten. Kees en Wim waren er ook bij. In totaal waren we nu met acht personen. We kregen die avond roerom, een soort grof gemalen rogge waarvan dikke pap wordt gemaakt. We kregen er zelfgemaakte suikerbietensiroop

bij. De Duitser wachtte net zo lang met eten totdat we allemaal begonnen. Was hij misschien argwanend over het eten? Later op de avond toen hij weer wat was opgewarmd, hebben mijn vader en oom een strooien slaappleaats voor hem gemaakt in de schuur.

Een gevaarlijke tocht

’s Avond laat gingen we rond de tafel zitten en overlegden we wat we met de Duitse soldaat moesten doen. Aangezien we nogal een eindje van het dorp af woonden, werd besloten dat ik samen met Wim om 1.00 uur ‘s nachts lopend naar Wedde zou gaan. Anders was ik altijd bang voor paarden, maar dit keer klom ik zo over het hek en liep door het grasland naar het volgende hek. Vervolgens liepen we over het smalle pad naast het bouwland, de Polverberg. Het was pikkedonker. Het kan zijn dat we een knijpkat bij ons hadden, maar dat weet ik niet meer zeker.¹ In de verte zagen we veel vuur van brandende gebouwen en materiaal. We liepen over het bospad langs het Meertje van Genève naar Wedde. →

-
- 1) Knijpkat: zaklantaarn zonder batterijen, waarbij de benodigde elektrische stroom wordt opgewekt door middel van een ingebouwde dynamo die wordt aangedreven door een hendel handmatig op en neer te bewegen.

Boerderij De Urnhoeve, Wedderbergenweg 3.
Op de foto: vader H. Principaal en moeder H. Principaal-Huizing met hun twee dochters Reenste en Mettina (vooraan) en links met paard M. Principaal. Foto: Archeologisch onderzoeksteam van prof. dr. A.E. van Giffen (1942/1943).

Luchtfoto van de boerderij in de Wedderbergen (thans Brasserie & Partyboerderij Weddermeerhoeve). Foto: Archeologisch onderzoeksteam van prof. dr. A.E. van Giffen.

Hotel Westerwolde in Wedde, eerst in eigendom van H. Nanninga (Café Nanninga) en in 1942 verkocht aan J. Oosting. Fotograaf onbekend.

Het Wedder hotel 'Buenos Aires' maakte begin 20e eeuw ansichtkaarten waarop de kolk aan het Bospad van de Wedderbergen naar Wedde stond aangeduid als het 'Meer van Genève'. Fotograaf onbekend.

Bij het dorp aangekomen liep er iemand naar ons toe en die verwees ons naar café Nanninga. Ik deed de deur open en zag de hele zaal vol liggen met soldaten. Dit waren onze bevrijders! Wim voerde het woord, maar niemand wilde met ons mee. Ze waren natuurlijk moe. Wat daarna gebeurde, kan ik me niet meer goed herinneren. We zijn naar Engelke Berends gegaan, of de commandant van de bevrijders heeft ons adres genoteerd. Ik weet het niet meer. In ieder geval liepen we het dorp uit tot bij de kerk. Er werd opnieuw flink geschoten. Het was niet verstandig om het veld weer in te gaan. We zijn bij de familie Alting aan het Middelpad naar binnen gegaan. "Och", zeiden ze, "hoe durven jullie dat wel te doen? Wij zitten in de kelder, kom er maar gauw bij". In de kelder zaten meneer Alting, zijn vrouw en dochter. Met zijn vijven wachtten we angstig stil af en rilden we van de schoten.

*'Ik heb me er later over
verwonderd hoe ik de moed
had om dit allemaal te doen'*

"Draus du Schwein!"

Om drie uur 's nachts werd er op de deur gebonsd. Meneer Alting vroeg zich af of hij open zou doen. Toen werd er geroepen: "t Is goed volk heur," en de stem van oom Mettinus riep: "Is Mettina hier ook? Thuis zijn ze erg bezorgd omdat ze nog niet terug is". Vervolgens gingen oom Mettinus, Wim en ik om half vier door het nachtelijk duister terug naar huis. We zagen in de verte nog steeds vuur en er werd ook nog geregeld geschoten. Wat waren ze allemaal blij dat we weer thuis waren. Ik heb me er later over verwonderd hoe ik de moed had om dit allemaal te doen.

De volgende morgen kwamen de bevrijders de schuur binnen en vroegen waar de Duitse soldaat was. Daar lag ie dan, in het stro. "Draus du Schwein!", riepen ze tegen hem. Verbaasd keek hij in het rond. Hij kreeg het bevel dat hij de manchester broek weer uit moest doen. Ik weet nog dat mijn vader zei: "och laat dat maar," maar de bevrijders gaven geen pardon. Mijn zus haalde zijn eigen broek uit de keuken en gaf deze af. De gazen onderbroek gooide ze op de mesthoop achter het huis.

In de deuropening van de koeienstal ging hij geknield zitten om zijn veters te strikken. Hij keek ons allen aan, maar zei niets. Dat was erg aangrijpend. Het was net alsof hij dwars door je heen keek. Daarna wou hij instappen in de jeep, maar dat mocht niet. Hij kreeg een schop en moest op de voorkant van de jeep gaan zitten. We hebben ons allemaal omgedraaid. Iedereen moest het op zijn eigen manier verwerken.

Diezelfde dag, 13 april 1945, waren we bevrijd. ■

Reacties naar: hgbuining09@gmail.com

Het portret van ...

Roelf Egberts Bruining en Jantje Bima

door Harmien Bruining

De foto is omstreeks 1900 gemaakt bij B.J. Pottjewijd in Winschoten.

Roelf Egberts Bruining, geb. Wollinguizen 21-05-1844, landbouwer, overleden Wollinguizen 09-08-1915, zoon van Egbert Roelfs Bruining (1808-1886) en Alke Roelfs Brands (1804-1877), tr. Vlagtwedde 07-04-1888 **Jantje Bima**, geb. Bourtange 24-04-1858, ovl. Wollinguizen 10-04-1904, dochter van Balthazar Bima (1828-1909) en Aaltje Lõning (1839-1896).

Uit dit huwelijk zijn drie kinderen geboren:

1. **Egbert Bruining**, geb. Wollinguizen 24-02-1889, ovl. Wollinguizen 16-10-1957, huwt Vlagtwedde 08-05-1919 Grietje Tammenga (1896-1989), dochter van Karsien Tammenga en Albertje Rotgers.
2. **Balthazar Bruining**, geb. Wollinguizen 06-10-1890, ovl. Wollinguizen 03-11-1972, huwt Vlagtwedde 04-07-1914 Engeltje Huls (1889-1972), dochter van Jarke Huls en Engeltje Koning.
3. **Albert Bruining**, geb. Wollinguizen 27-10-1892, ovl. Vlagtwedde 17-08-1970, huwt Vlagtwedde 20-05-1919 Naantke Kamping (1895-1986), dochter van Harm Kamping en Antje Tammenga.

Sprekend object

Het MOW | Museum
de Oude Wolden
belicht objecten uit
eigen collectie

Mode voor dames rond 1900

Deftig Zwart

Tekst: Obby Veenstra
Fotografie: Jenny Wildeman Luppens

In de collectie van het MOW bevindt zich een fraai versierd jasje (middelste foto links) uit het einde van de negentiende eeuw (mogelijk het begin van de twintigste). Het is één van vele zwarte kledingstukken in de depots van het museum.

Tot de 19e eeuw was het zwart verven van stof een duur en bewerkelijk proces. Zwarte kleding was zo voorbehouden aan de hele rijken. Je ziet de kleur (die eigenlijk geen kleur is) bijvoorbeeld terugkomen in de kleding op portretten van rijke kooplui door Hollandse meesters uit de Gouden Eeuw. Het was bovendien een ingetogen kleur, een vrij subtiele manier om je rijkdom te laten zien.

Mode

Na 1900 werd zwart toegankelijker als modekleur door een vereenvoudiging van het productieproces. De kleur zwart bleef echter een gevoel van 'deftigheid' behouden. Het volgen van mode was sowieso tot de tweede helft van de 20e eeuw het voorrecht van de bovenklasse van de samenleving. Deze mensen konden zich immers steeds wisselende kleding veroorloven. Hetzelfde gold voor het gebruik van zwart voor rouwkleding. Een gebruik dat vanaf de 18e eeuw vanuit de adel overwaaide naar de gegoede burgerij, waaronder ook rijke herenboeren. Juist in de 19e eeuw werden de regels rond rouwen, zeker voor vrouwen, steeds complexer. Voor meerdere rouwfases diende je verschillende rouwkleding te dragen, al met al een behoorlijke investering.

Accessoires

Een zwarte jurk was zo in meerdere opzichten een rijk bezit. In de collectie van het MOW tref je meerdere voorbeelden van zwarte kleding en accessoires die gedragen werden door rijke boerendames uit de regio. Kijk op www.museumdeoudewolden.nl/collectie voor meer informatie en o.a. een link naar Pinterest.

Museummedewerker Jenny Wildeman Luppens schreef een historisch verhaal over zwarte kleding. Lees het op haar blog: www.wildebloumkes.nl

Alle afbeeldingen betreffen vrouwenkleding uit de periode 1870-1910. Je ziet een jasje, een cape en een korte, zijden pelerine (een soort manteltje). Als voorbeelden van zwarte accessoires staan hier het bewerkte handvat van een damesparaplu en zogenaamde 'rouwklokken', oorbellen van Frans zwart git. Alles komt uit de collectie van het MOW.

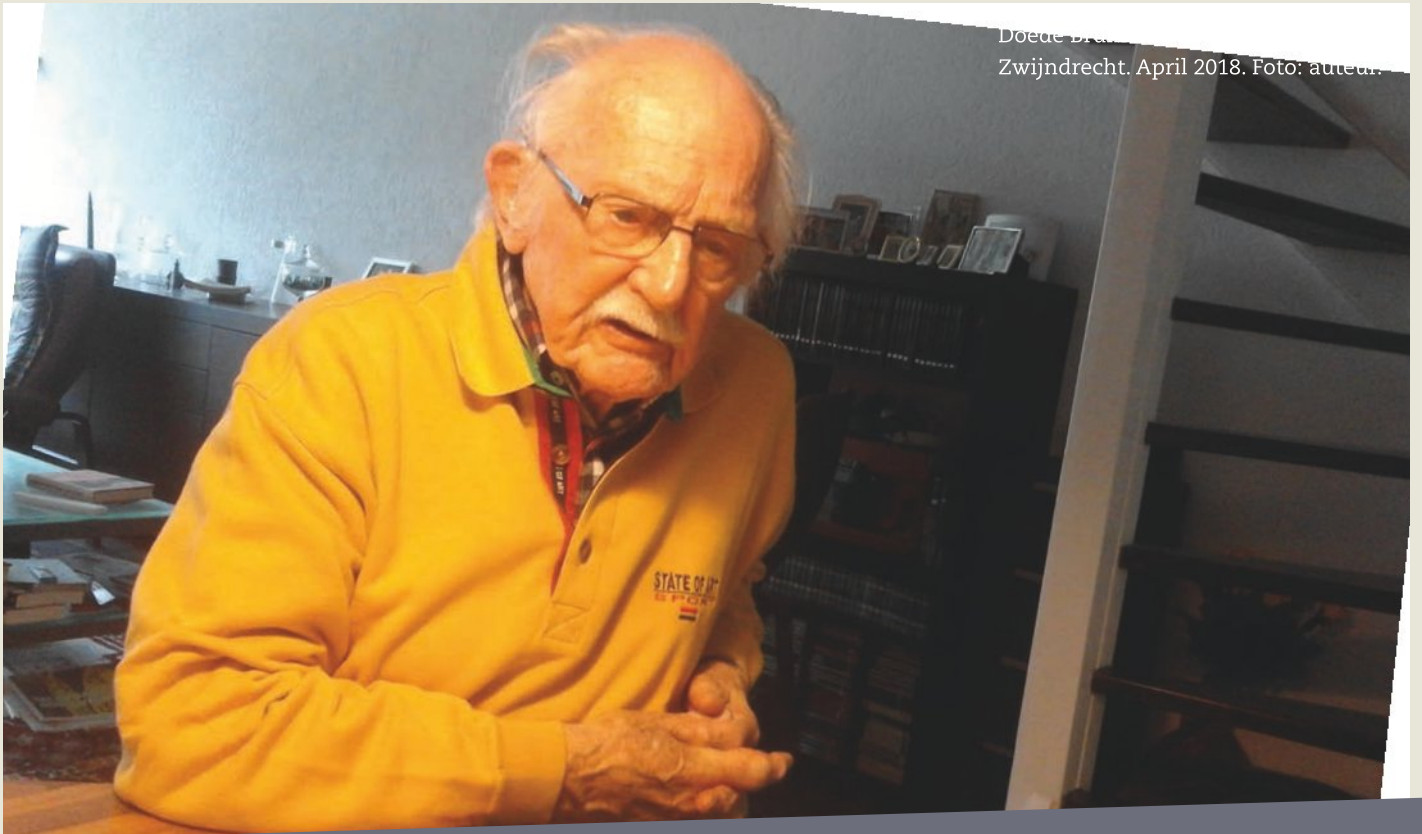

MOW
MUSEUM DE OUDE WOLDEN

Dit artikel wordt u aangeboden door het MOW,
www.museumdeoudewolden.nl

‘Ik had een Jip-en-Janneke- verhouding met Hilvertje’

De jeugdherinneringen van **Doede Bruinsma** aan Harpel

Doede Bruinsma (1926) is de zoon van Pieter Bruinsma, beter bekend als Meester Bruinsma, van 1930 tot 1955 hoofd van Christelijke Lagere School - later ‘De Rots’ - in Harpel. Doede bracht er zijn jeugd door en het leven op Harpel heeft een onuitwisbare indruk op hem gemaakt. Toen hij al decennia in de Randstad woonde, publiceerde hij rond 2000 zijn in het Gronings geschreven jeugdherinneringen onder de titel *Van Loug en Laand* op de website van Harpel. Hans ter Heijden streek in 1999 als ‘nieuwkomer’ neer in Harpel en maakte er dankbaar gebruik van bij zijn inburgering. Onlangs zocht hij Doede op in zijn woonplaats Zwijndrecht en sprak daar met hem. Over Harpel, de school, de kerk én boekweit.

“Met het buurmeisje had ik toen een ‘Jip-en-Janneke-verhouding’. Hilvertje heette ze, Hilvertje Nijboer.”
Op de achtergrond de school en rechts daarvan de onderwijzerswoning in Harpel.
Schilderij van Geert Schreuder uit Onstwedde. Oktober 2018.

“Nee, van geboorte ben ik geen Harpelker. Ik ben in 1926 geboren in Gasselternijveen. Mijn vader was daar onderwijzer en werd - toen ik vier jaar was - hoofd van de school in Harpel. Ik heb hier een fantastische jeugd gehad. Je was er zo vrij als een vogel! Een kleuterschool was er nog niet, dus tot m’n zesde heb ik er rondgezworven. Met het buurmeisje had ik toen een ‘Jip-en-Jannekeverhouding’. Hilvertje heette ze, Hilvertje Nijboer. Aan de familie Nijboer denk ik met veel genoeg terug, want dat was een heel gastvrij gezin. Als je er kwam, was er altijd wel iemand op bezoek en ’s avonds kwamen de vrienden en vriendinnen van de kinderen. Ik geloof dat ze er acht hadden, zo in de leeftijd van vier tot twintig. Van de tweede zoon, Hendrik, heb

ik het schaken geleerd. Daar heb ik heel veel plezier van gehad.”

Boekweit

Doede Bruinsma is dan wel geen geboren Harpelker en trok de wijde wereld in toen hij begin twintig was, maar zijn jeugd hier heeft zo’n indruk op hem gemaakt dat hij zich altijd met Harpel verbonden heeft gevoeld. Hij dook ook in de geschiedenis. “Over het ontstaan van Harpel liet een medewerker van de *Groninger Archieven* me weten dat er rond 1850 nog geen huizen stonden. Het was een en al boekweit. De boeren uit de omgeving ploegden met ossen en dan werd het boekweit ingezaaid. Toen ik er woonde, heb ik er trouwens nooit boekweit gezien, →

De Christelijke Lagere School in Harpel, niet lang na de opening in 1920. Rechts de onderwijzerswoning.
Foto uit *75 jaar onderwijs op Harpel*.

Meester Bruinsma, de vader van Doede, voor de klas.
Foto: collectie *Harpel on-line*.

Het gezin Bruinsma, omstreeks 1937. Meester Pieter Bruinsma, zijn vrouw Aukje Pitstra en hun kinderen: Wippie, Femmie en Doede. Foto: collectie *Harpel on-line*.

maar nog wel hele stukken heide. In het kader van de *Werkverschaffing* werden die gebieden ontgonnen. Ook hebben ze toen de weg opgeknapt, want de hoofdweg, de Harpelerweg, was heel erg slecht, modderig en zo, het water bleef erin staan. Pas later is het een klinkerweg geworden. In mijn jeugd was het enige vervoermiddel dat je had de fiets en dan moest je dus een beetje kronkelen door die wagensporen. Later kwam er van sintels een fietspad. Het was heel erg smal. Ook de muzikanten van *Dindua* uit Vlagtwedde kwamen met hun instrumenten op de fiets over dat paadje naar Harpel om daar elk jaar in de zomer een uitvoering te geven. Twee jongens van Nijboer speelden ook in dit harmonieorkest.”

De school

In een van zijn ‘Jeugdherinneringen’ noemde Doede Bruinsma de school uit zijn jeugd een *multicultureel gebouw*. Natuurlijk werd er in eerste instantie les gegeven, maar daarnaast waren er de kerkdiensten en maakten ook de verenigingen er gebruik van. Zo werden er ook zang- en toneelvoorstellingen gegeven. Als we het over de school hebben, laat Doede me een boekje zien.¹ “Ken je dit?” Ik ken het. Het was het jubileumboek van de school in 1995. Mijn vroegere overbuurman Abel Tempel, die jarenlang brugwachter bij Blekslage en later brug- en sluiswachter bij de Harpelsluis was, had het samen met Tjeerd de Jong, zoon van een vroegere hoofdonderwijzer, samengesteld. “De school had twee klassen. Mijn vader had klas 4 tot en met 7 en de onderwijzer, toen meester Krikke, klas 1 tot en met 3. Op het dak van de school had je een soort kapelletje met een bel erin, want er werd ook gekerkt. Elke zondag gingen er zo’n vijftig, zestig mensen naar toe, de diensten werden goed bezocht. Met kerst werd het harmonium uit ons huis gehaald voor de viering. Dat was behoorlijk zwaar en de boeren die dat deden hadden daar een behoorlijke klus aan. Mijn oudste zus begeleidde op het harmonium de samenzang bij de kerstvieringen. Bij de overige diensten was er geen begeleiding, maar een voorzanger.”

Later kerkte men in het buurthuis. De luidklok op het dak herinnert hier nog aan. Het buurthuis bestaat nog, maar er wordt nu niet meer gekerkt. Ook de school bestaat niet meer.² Een kennis die Harpel bezocht, vertelde Doede: “Het is daar wel een beetje een desolate boel geworden. De school is opgeheven. Het hart is uit het dorp”. Doede: “Ja, wat wil je, ze hadden nog maar heel weinig leerlingen. Dat heeft mijn vader als hoofd trouwens ook meegemaakt. Hij heeft ook in z’n eentje voor zeven klassen gestaan... Maar toen zijn er nieuwe huizen bijgebouwd, dus kwamen er weer meer kinderen.

1) *75 jaar onderwijs op Harpel*. Christelijke Basisschool ‘De Rots’, samengesteld door Tjeerd de Jong en Abel Tempel (1995).

2) CBS ‘De Rots’ in Harpel werd in 2011 gesloten. In 2017 opende zorgboerderij *De Spinberg* uit Jipsinghuizen hier na een verbouwing een eigen woonvorm. De naam is behouden: locatie *De Rots*.

Bakker Wolgen uit Onstwedde met paard en wagen bij Tetje Niemeijer-Letema (rechts voor de wagen), Harpelerweg 17. Jaren veertig. Foto: collectie Harpel on-line.

De brugwachterswoning bij Harpelsluis. Foto genomen in de buurt van de boerderij van Harberten Have (thans 'Harberts Hoeve'), dus vanaf de Oostzijde van het Mussel-Aakanaal. Brug en sluis zijn verdwenen, de eiken langs het kanaal moesten nog geplant worden. Jaartal onbekend. Foto: collectie Harpel on-line.

Tijdens de vijf oorlogsjaren zat ik op de hbs, het Ubbo Emmius in Stadskanaal. Ik ging daar op de fiets heen. Een uur heen en een uur terug. Toen ik in de vierde klas zat was er al brandstofgebrek, dus was de school 's winters lang niet altijd open, omdat er geen verwarming was. Ook omdat ik aan het einde van de oorlog betrokken raakte bij het verzet, heb ik de laatste twee jaar weinig les gehad. Toch kreeg ik in 1945 mijn diploma."

'Zodra ik mijn neus buiten de deur stak, praatte ik Gronings!'

Loopbaan

Hierna werkte Doede een tijdje als aankomend journalist bij het *Groninger Dagblad*. "Tot ik op een gegeven moment in mijn kraag werd gepakt en in militaire dienst moest. Helaas was het toen ook gedaan met mijn journalistieke ambities, want toen ik terugkwam uit dienst was het *Dagblad* opgeheven. Na de oorlog had je een explosie van kranten, maar die zijn bijna allemaal verdwenen. Ik heb toen nog even op een kantoor gezeten, maar dat beviel me helemaal niet, want ik was de vrijheid gewend. Ik ben een spoedopleiding voor onderwijzer gaan doen op de kweekschool in Zwolle. Daarna heb ik een middelbare acte Duits gehaald. Zo ben ik in het middelbaar onderwijs hier in Zwijndrecht terecht gekomen, en later ben ik nog een jaar of acht directeur van een mavo-school in Rotterdam geweest. Dit is in grote lijnen mijn carrière en ik mag niet mopperen. Ook tijdens de vier jaar die ik in militaire dienst zat, heb ik veel geleerd. Ik heb er vooral veel mensenkennis opgedaan, waar ik later veel plezier van heb gehad. Toen ik mijn opleiding als onderofficier had afgerond, werd ik in Assen geplaatst en daar trof ik een collega met wie ik bevriend raakte. Hij had verkering met een meisje en met haar zus Fini ben ik later getrouwd. Inmiddels alweer 65 jaar."

Harpel

Volgens Doede stonden er rond 1900 zo'n twaalf huizen in Harpel. "In mijn jeugdherinneringen schrijf ik ergens dat de eerste bewoner Harbert ten Have was, dus de grootvader van Willem Thomas ten Have, maar dat klopt niet, want ik kreeg later een brief van ene Potze en die schreef: 'Mijn opa was de eerste die op Harpel woonde'. Helemaal zeker is het niet, maar ik ben wel geneigd die Potze te geloven."

In zijn jeugd had je vooral keuterboertjes in Harpel. "Er was toen één grote: Potze, want die had twee of drie Belgische paarden en hij had boerenarbeiders in dienst. Ook onze buurman Nijboer was dagloner. In het Weenderveld stonden een paar grote boerenschuren en daar werkte hij met zijn zonen, maar in de oogsttijd met de hele familie."

Tussen 1911 en 1916 werd het Mussel-Aakanaal gegraven. Doede: "Verschillende arbeiders die daaraan meewerkten, hebben zich toen in Harpel gevestigd. De school telde zo'n zeventig leerlingen toen mijn vader er hoofd werd. Je had in die tijd veel grote gezinnen met soms tien of twaalf kinderen. Ik had alleen twee oudere zussen. Zij hebben de huishoudschool gedaan. Ze gingen daarvoor iedere morgen met de tram *Ol Graitje* naar Winschoten."

Kerk

De school werd vroeger ook wel de *School met de Bijbel* genoemd. Jullie gezin was dan zeker ook gelovig? "De Harpelkers waren - voor zover ze kerkelijk waren - voor 98% hervormd, Nederlands Hervormd. Mijn vader was gereformeerd, maar dan wel gereformeerd in de derde macht. Als kind heb ik altijd de indruk gekregen dat van dat hervormde geloof niet zoveel deugde. Gereformeerd, dat was het! Wij mochten op zondag niet fietsen. Je mocht wel met de fiets naar de kerk, want dat was functioneel." Elk jaar was er ook in Doede's tijd in Vlagtwedde een landbouwtentoonstelling. →

“Daar was dan ook een kleine kermis en de jongens van Harpel waren daar altijd enorm enthousiast over en die gingen daar kijken en in de draaimolen. Maar ik mocht daar niet naar toe. Kijk, dat zijn dingen waarvan je nu zegt: overdreven. Mijn vader was heel erg kerkelijk, heel erg gelovig en ik heb dat altijd gerespecteerd, maar zelf ben ik hervormd geworden. Want toen wij gingen trouwen, wilde mijn toekomstige vrouw niet gereformeerd worden. Toen zei ik: ‘Nou, dan word ik wel hervormd’. In militaire dienst had je allerlei jongens met verschillende geloven en ik had gezien dat de richting niets uitmaakte.”

Meertalige opvoeding

Na de pensionering van zijn vader, zijn de ouders van Doede naar Friesland verhuisd, waar ze ook vandaan kwamen. Hij is ze nog altijd dankbaar voor hun *drietellige* opvoeding. “Thuis spraken mijn ouders Fries tegen elkaar, dus wij vingen dat op en konden dat ook verstaan. Tegen de kinderen spraken zij Nederlands en als kinderen onderling deden we dat ook. Maar zodra ik mijn neus buiten de deur stak, praatte ik Gronings! Ik denk dat ik daar mijn taalgevoel aan te danken heb.” Uit onderzoek blijkt dat kinderen heel goed meertalig opgevoed kunnen worden. “Ja en in Friesland gebeurt dat ook. Mijn zussen hebben nooit Gronings gesproken en toen ik naar de hbs ging, zeiden ze: ‘Dan moet je wél Nederlands praten!’ Nou, ik kwam daar aan in Stadskanaal en hoorde die Veenkolonialen *plat proaten*, dus toen was het gauw gebeurd! De streektaal is cultuurbezit en dat moet je koesteren. Het mooiste is dat we eens in Australië bij een prachtig uitzichtpunt stonden en ik opeens iemand in het Gronings hoorde zeggen: ‘Kiek es hou mooi t hier is!’ ■

Sneeuwpret bij de school, 1951/1952. Collectie Harpel on-line.

Met dank aan Jacob Nijboer, webmaster van Harpel on-line, voor het beschikbaar stellen van beeldmateriaal. Veel meer oude foto's zijn te vinden op www.harpel.nl (onder het kopje 'Historie').

Van loug en laand *Doede Bruinsma's jeugdherinneringen*

School

Haarpel haar n groot veurrecht boven aandere buurtschappen van Westerwolde, d'r was wat ze tegenwoordig zo mooi zeggen kennen n 'multifunctioneel gebouw': school. Overdag wörren kinder d'r leerd, 's oavends was t een soort dörpshoes. Knoapen-, meisjes- jongelings- en mannenverainen kwamen doar biemekoar.

Ainmoal in joar, in winter, haren verainegings oetvoering. Da wörren d'r toneelstukjes speuld, waar aal weken veur de tied veur repeteerd was. Schoefdeuren tussen baaide lokoalen wörren op zied schoven, baanken wörren in gaange opstoapeld. Stoulen oet gaange wörren henzet. D'r wörren stropakken brocht. Op dei stropakken plaanken en coulissen wörren van schoolbeune hoald: zo wör d'r n toneel opbaauwd.

's Zöndags wör d'r kerke hollen in school. Aigentlielik evangelisoatie. Toun school opricht is, hebben ze tegeliek n evangelisoatieveraineging opricht. Dei haar zowat zölfde bestuur. Meneer Clevering was evangelist. Dei woonde in Veelerveen en kwam op fietse noar Haarpel. Hai was n hail stoatige man mit slipjazze aan. Wie haren d'r aaltied lol in om te kieken hou meneer Clevering op fietse stapte. Hai deed dat op n hail stoere manier. Hai haar aan achterrad van fietse n stange, doar zette hai n vout op, zette zich mit aandere vout of en wupte dan noar veuren op zoadel. “Op bergen en in dalen, ja overal is God” was zien laivelingsgezang. Dat wör elke zöndag zongen. D'r was nog gain örgel in dei tied. Doarom was Geert Veldhoes veurzanger. Wel mit bule rondging wait ik nait meer.

Een van de jeugdherinneringen op de website Harpel on-line.

Het verhaal van een boer uit Sellingen in de oorlog

Nieuw licht op een tragische geschiedenis

In het vorige nummer van *Terra Westerwolda* beschreef Bert Jan Hartman het leven van zijn grootvader Lammert Huizing in Sellingerbeetse. Op 17 juni 1944 werd Huizing gearresteerd omdat hij de Joodse familie Sachs uit Vlagtwedde van een onderduikplek had voorzien. In dit tweede en afsluitende deel van zijn artikel, beschrijft Hartman hoe het na de arrestatie van zijn grootvader verder is gegaan. Dankzij interviews en archiefonderzoek zijn nieuwe feiten aan het licht gekomen.

door Bert Jan Hartman

Lammert Huizing. Collectie auteur.

Naar Vught

Lammert Huizing, ds. Willem Reinders en de familie Sachs werden via Vlagtwedde naar het politiebureau in Winschoten gebracht. Toen de arrestanten die avond het bureau werden binnengebracht door Van der Berg en Tees kwamen ze tegenover NSB-korpschef Klaas Coenraad van den Hof te zitten. Hij liet Reinders en Huizing samen opsluiten in één cel en direct naast hen werden Jacob en Jeannette Sachs met hun kinderen opgesloten.¹ Nadat ze verhoord waren, werden Reinders en Huizing op 22 juni 1944 naar het Huis van Bewaring in Groningen gebracht en vervolgens op vrijdag 30 juni onder begeleiding van de marechaussee overgeplaatst naar het SS concentratiekamp Vught in Noord-Brabant. Onderweg zongen beide mannen psalm 89 om de moed erin te houden.² →

*‘Weest niet bezorgd over mij
want Eén zorgt voor ons allen’*

1) W.H.M. Reinders, *Ds. Willem Reinders in: Toal en Taiken. Tiedschrift veur Grunneger Kultuur*, jrg. 17 no.3, 138.

2) Reinders, *Ds. Willem Reinders in: Toal en Taiken.*, 138.

Kamp Vught was van 1943 tot oktober 1944 in werking als concentratie-kamp. Er hebben ruim 31.000 mensen gevangen gezeten. Foto Geert Volders.

Weggevoerd van Vught
naar D. Land. Lammert
Door reiden aan.
L. Huizing
Sell. Beetse
post. Ter Apelkanaal.
(Gr)

Mina

MINA

Heden werd ons door 's Heeren goedheid een wel-
geschapen dochter geboren.

SELLINGERBEETSE, 7 Sept. 1944.

L. HUIZING
G. HUIZING - HAVEMAN.

K 2289

Sch. N. 10479

Postbus 10479

Huizing Lammert 27/1, 1916

Concentratiekamp

's Hertogenbosch

Sellingerbeetse

Links:

Het geboortekaartje van Mina Huizing, de tweede dochter van Lammert en Grietje. Collectie auteur.

Boven:

Het briefje dat Lammert Huizing op 5 september 1944 uit de trein gooide in de hoop dat het zijn familie zou bereiken. Collectie auteur.

Lammert Huizing en Willem Reinders kwamen terecht in barak 15b. In de brieven die Huizing en Reinders naar huis stuurden tussen 14 juli en 20 augustus 1944 lieten zij weten dat hun vrouwen zich geen zorgen moesten maken. Zo schreef Lammert op 6 augustus aan zijn familie: "Het is zondagmiddag en God zij dank mag ik mij nog in goede gezondheid bevinden. Hopend van jullie hetzelfde. Het gaat hier best met mij, hopende hetzelfde van u. Weest niet bezorgd over mij want Eén zorgt voor ons allen".³ Veel gevangenen ontvingen voedselpakketten van thuis en velen hadden via brieven contact met hun familie en geliefden. Huizing schreef zijn vrouw: "De pakketten zijn in orde hoor, ook de sigaretten. Bedankt voor alles". Tegelijkertijd maakte het briefcontact de gevangenen bewust van de kloof tussen hun eigen situatie en die van hun gezinnen.⁴ Dat gold ook voor Lammert die zich er terdege van bewust was dat zijn vrouw er alleen voor stond in de zorg voor hun dochttertje. Bovendien realiseerde hij zich dat hij de geboorte van zijn tweede kind niet kon meemaken. In zijn brieven naar huis vroeg hij elke keer hoe Grietje zich voelde. In een brief op 20 augustus 1944 schreef hij: "Hoe gaat het met jullie? Nog goed gezond en kun je er nog goed tegen Gré? Als er een baby komt mag je wel direct een telegram sturen hoor. Hopende dat alles goed mag gaan".⁵

Drie weken voordat Lammert Huizing en Willem Reinders gevangenen werden van Kamp Vught was in Normandië op 6 juni de geallieerde invasie begonnen. Begin september 1944 dachten de gevangenen in Vught, die het kanongebulder konden horen, dat de bevrijding niet lang meer zou duren. Zij dachten na over hoe hun ontmoeting met de Engelsen zou verlopen en hoe zij vervolgens naar huis moesten zien te komen.⁶ De gedachten van Lammert Huizing zullen in die dagen meer dan ooit naar huis zijn uitgegaan. Misschien kon hij op tijd thuis zijn om bij de geboorte van zijn tweede kind te zijn. Deze droom werd echter wreed verstoord op dinsdag 5 september 1944. In de loop van die dag ging het gerucht dat de geallieerden Breda hadden bereikt. De kampleiding had inmiddels na ampel beraad met Berlijn besloten de gevangenen op transport te zetten naar concentratiekamp Sachsenhausen.

De gevangenen wisten niet precies wat er ging gebeuren. Wel was het hen duidelijk dat zij naar Duitsland werden gebracht. Om dit te laten weten aan familie

en vrienden schreven sommige gevangenen, als zij de beschikking hadden over potlood en papier, een afscheidsbriefje in de wagons. Deze briefjes werden door de ventilatieopeningen naar buiten gegooid in de hoop dat voorbijgangers ze zouden vinden en doorsturen. Lammert Huizing slaagde erin een briefje naar buiten te werken. Huizing schreef: "Weggevoerd van Vught naar Duitsland, Lammert".⁷

Sachsenhausen

Op vrijdag 8 september 1944, na drie dagen en nachten arriveerde het transport in Oranienburg vlakbij Berlijn. Vanuit Oranienburg waar de trein stopte, werden de gevangenen uit Vught, te voet begeleid door Nederlandse SS'ers, naar kamp Sachsenhausen gebracht.⁸ Lammert Huizing en Willem Reinders liepen net als hun duizenden lotgenoten door de toegangspoort het kamp binnen. Op het zware ijzeren hek lazen zij de woorden *Arbeit macht frei*. In eerste instantie moesten alle gevangenen langs de *Politische Abteilung*. Medegevangenen zaten hier achter typemachines en registreerden wie het kamp waren binnengekomen. Op het moment dat een naam werd opgeschreven werd die gekoppeld aan een kampnummer. Huizing stond geregistreerd onder nummer 100410 en Reinders kreeg nummer 99718 toebedeeld.⁹ Na de registratie volgde een heel traject waarbij men eerst werd gedwongen waardevolle spullen af te geven om zich daarna helemaal uit te kleden onder toezicht oog van de S.S. Vervolgens liepen de mannen achter elkaar naar een andere ruimte waar zij werden kaalgeschoren om hierna lopend afgevoerd te worden naar de montagehal van de Heinkel-vliegtuigfabriek.¹⁰ →

Kamp Sachsenhausen, foto gemaakt tijdens het naziregime. Bundesarchiv, Bild 183-78612-0002.

- 3) Archief Huizing, brief van Lammert Huizing uit Vught 6 augustus 1944.
- 4) Marieke Meeuwenoord, *Het hele leven is hier een wereld op zichzelf. De geschiedenis van kamp Vught* (Amsterdam 2014) 261.
- 5) Archief Huizing, brief van Lammert Huizing uit Vught 20 augustus 1944.
- 6) Meeuwenoord, *Het hele leven is hier een wereld op zichzelf*, 300-301.
- 7) Archief Huizing: Transportbriefje Vught.
- 8) J. Hemelrijk, *Er is een weg naar de vrijheid. Zeven maanden concentratiekamp* (Haarlem 1979), 48.
- 9) Archief Gedenkstätte Sachsenhausen, Häftlingsnummernliste; Archief Reinders, brief Willem Reinders aan L.H. Reinders Vroom.
- 10) Hemelrijk, *Weg naar de vrijheid*, 52.

De fabriek was voor een groot deel buiten werking omdat in april 1944 geallieerde bombardementen grote schade hadden aangericht. Alleen de montagehal was grotendeels intact gebleven. Omdat zij hier niet ingezet konden worden voor de Duitse oorlogsindustrie liepen de gevangenen overdag veel rond en lagen verveling en incidenten op de loer. Vooral het gebrek aan voedsel en een tekort aan slaapplekken zorgde elke middag en avond voor vechtpartijen met vooral Poolse gevangenen.¹¹

Enkele weken na aankomst in de fabriekshallen kwamen ambtenaren van de *Arbeitseinsatz* en bedrijfsleiders kijken of er geschikte arbeidskrachten aanwezig waren. Na keuring en selectie kregen de mannen te horen dat zij binnenkort naar een ander *Aussenkommando* overgeplaatst zouden worden om dwangarbeid te verrichten. De gevangenen werden nu verspreid over diverse plaatsen. Op 16 oktober 1944 vertrok een trein met 1720 gevangenen, onder wie Lammert Huizing, vanuit Sachsenhausen naar Neuengamme.¹² Op deze dag waren Lammert Huizing en Willem Reinders voor het laatst samen.

Neuengamme

Na enkele chaotische weken in de Heinkelhal kwam het moment waarop Huizing te horen kreeg dat hij moest vertrekken. Op die maandagmorgen werden de gevangenen verzameld en via de luidsprekers werden de namen van de mannen afgeroepen die 's middags op transport werden gezet. Samen met 500 andere Nederlanders vertrok hij naar Neuengamme. Hoogstwaarschijnlijk kwam het transport nog dezelfde dag aan. De gevangenen werden de trein uitgejaagd en marcheerden vervolgens het kamp binnen waar zij 'verwelkomd' werden door het kamporkest dat het militaire marslied *Alte Kameraden* speelde. Deze melodie werd altijd gespeeld als gevangenen het kamp binnenkwamen of verlieten om dwangarbeid te verrichten. Ook bij executies speelde het orkest dezelfde klanken.¹³

Hierna werden de gedeporteerden onderworpen aan de procedure van het ontluizen, scheren en registratie. In Neuengamme kregen de gevangenen naast een gekleurde driehoek (de driehoek gaf aan wat voor soort gevangene je was) en een gevangenisnummer op de kampkleding ook een metalen plaatje om de nek met daarop hetzelfde nummer.¹⁴ Huizing kreeg zijn derde en laatste kampnummer: H.58363.¹⁵ Met de letter voor

het nummer werd duidelijk gemaakt uit welk land de gevangene afkomstig was, in het geval van Nederlandse gevangenen werd dus de letter 'H' gebruikt.

De gevangenen werden de trein uitgejaagd en marcheerden vervolgens het kamp binnen waar zij 'verwelkomd' werden door het kamporkest

Elke dag betekende een overlevingsstrijd in het kamp. Om te overleven was het van groot belang dat de dagelijkse hoeveelheid voedsel voldoende was om de lange zware dagen te doorstaan. Maar hoe langer de oorlog duurde, des te geringer werden de voedselvoorraden. Bovendien kregen bijna alle gevangenen te maken met ziektes. De slechte hygiënische toestand in het kamp en het gebrek aan medische verzorging zorgde voor een snel afnemende weerstand. Dit leidde tot de verspreiding van diverse ziektes. Gevangenen werden geconfronteerd met dysenterie als gevolg van het drinken van besmet drinkwater en vlektyfus was het gevolg van de beet van besmette luizen. Deze ziektes konden niet bestreden worden, omdat in het kamp nauwelijks medicijnen beschikbaar waren. Ook deskundig personeel was niet voorhanden. Daarom was het ook beter om, als je ziek was, niet naar de ziekenbarak te gaan omdat daar het gevaar op infectie vele malen groter was.

Vijf fatale maanden

Vanaf de herfst van 1944 ontwikkelde het hoofdkamp van Neuengamme zich hoe langer hoe meer tot een vernietigingskamp. Juist op dat moment arriveerde de deportatietrein uit Sachsenhausen waar Lammert Huizing in zat. Lou de Jong omschreef deze periode van de oorlog als de derde en laatste fase ten aanzien van het sterven in de concentratiekampen. De derde fase, vanaf eind 1944 tot mei 1945, was die van de ineenstorting van het Derde Rijk. Het was het moment waarin uit elk gebied dat verloren dreigde te gaan gevangenen per trein of te voet werden afgevoerd. Dit veroorzaakte buitengewoon veel dodelijke slachtoffers.¹⁶

---

11) L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* dl.10b, (Den Haag 1981) 884.

12) Judith Schuyf, *Nederlanders in Neuengamme. De ervaringen van ruim 5500 Nederlanders in een Duits concentratiekamp* (Zaltbommel, 2005), 186.

13) Schuyf, *Nederlanders in Neuengamme*, 108. Jan van der Liet, *Herinneringen aan Neuengamme*, (Alblasserdam, 2013), 14.

14) NIOD, Archief vriendenkring Neuengamme, W. Kraijenhoff van de Leur.

15) NIOD, Archief vriendenkring Neuengamme, Totenbuch Neuengamme.

16) De Jong, *Koninkrijk* dl 8, (Den Haag 1978) 76.

Voor Neuengamme gold dat in november 1944 de gevangenen in groten getale omkwamen. Voor de Nederlandse gevangenen gold dat in de eerste week van november het gemiddelde aantal geregistreerde Nederlandse doden per dag op acht lag. In de laatste week van november was dit opgelopen tot negentien. Over de hele maand november lag het gemiddelde op vijftien doden per dag, maar voor de maand oktober lag dit gemiddelde nog op twee doden per dag.¹⁷

Na de crematie werd de as van de doden uitgestrooid over de moestuin van de SS'ers

De Groningse boer Lammert Huizing kwam op 16 oktober 1944 aan in Neuengamme en dat was dus op een moment dat de omstandigheden in het kamp dramatisch verergerden. De gemiddelde verblijfsduur van de gevangenen in Neuengamme was gezakt van 240 dagen eind 1941 naar ongeveer 80 dagen eind 1944.¹⁸ Lammert Huizing hield het slechts 40 dagen vol. Hij stierf op zaterdag 25 november 1944, 28 jaar oud. Volgens de officiële gegevens stierf hij aan een maag-darminfectie.¹⁹ Tussen zijn arrestatie op 17 juni 1944 en zijn overlijden op 25 november zaten ruim vijf maanden. In deze periode werd hij blootgesteld aan de wreedheid van het concentratiekamp die hem

uiteindelijk fataal is geworden. Juist de relatief korte tijd dat Huizing in het kamp gevangen zat in een periode van barre omstandigheden maakte hem wellicht vatbaarder voor ziektes en ontberingen. Mannen met enige kampervaring hadden meer kans op overleven vanwege de mentale hardheid die ze hadden opgedaan tijdens hun gevangenschap. Bovendien waren hun lichamen meer ingesteld op honger en ontbering.²⁰ In het hoofdkamp, waar Huizing stierf, werden de doden niet begraven maar gecremeerd. Het lijkencommando haalde op 25 november het dode lichaam van Huizing uit één van de barakken om het vervolgens naar het crematorium te brengen. Na de crematie werd de as van de doden uitgestrooid over de moestuin van de SS'ers. Op deze manier kwam er een einde aan het leven van de jonge boer uit de Sellingerbeetse. Wat nu nog aan hem herinnert is het persoonlijke monument in Sellingen, aan de weg naar Ter Apel, vlak tegenover de weg die naar dominee Reinders is genoemd. ■

17) Schuyf, *Nederlanders in Neuengamme*, 237.

18) Idem, 243.

19) Archief Huizing, *Sterbeurkunde Lammert Huizing*.

20) Don Bamberg, *Dossier NN. Spoorloos in Hitlers Derde Rijk*, (Putten, 1985), 207.

Monument op de hoek van de kruising Westerkamp-Beetserweg in Sellingen. Collectie auteur.

‘Een menigte staat op de Grote Markt en staart omlaag naar de Martinatoren’

Deel 9: Dichter Kees Stip in Westerwolde (4)

Tijdens zijn Westerwoldse jaren schreef Kees Stip ook nog wel eens een dierenversje à la Trijntje Fop. In deze periode waren veel van zijn teksten echter kritisch van aard. Wat altijd bleef, was de humor.

Ook was Stip een visionair: al in 1991 voorzag hij de ellende die de gaswinning in Groningen zou veroorzaken. De aimabele ‘lichte letterheer’ stierf in 2001.

Kees Stip in Laudermarke. Stiefdochter Dodo: “Westerwolde inspireerde hem enorm”.
Foto DvhN\Jan Zeeman, 1997.

door Hans ter Heijden

Veenweg Laudermarke

Kees Stip woonde in een fraai wit boerderijtje aan de Veenweg in Laudermarke. Ivo de Wijs, woonachtig in de Randstad, bezocht hem daar eens en merkte toen op: “Je woont ver weg, Kees”. Waarop Kees antwoordde: “Jij ook, Ivo”. Kees’ stiefdochter Dodo vertelde me: “Mijn moeder en Kees zijn hier destijds gaan wonen vanwege de rust en de mooie omgeving. Hij genoot tot het laatst van het uitzicht vanuit zijn werkkamer op de graanvelden en niet te vergeten van de adembenemend mooie zonsondergangen. Westerwolde inspireerde hem enorm”. Over zijn woonplek dichtte Stip:

MOOI WESTERWOLDE

*Geen liefelijker landschap volgens mij
dan rondom mijn verbouwde boerderij.
En als het straks met windkracht acht gaat stuiven
dan komt het ook nog helemaal voorbij.*

Achter de boerderij staat het prieeltje, gebouwd naar een ontwerp van zijn vrouw Katja. Hier zat de Blijhamster dichter Willem Jan van Wijk vaak als zijn echtgenote, pianiste Rebecca van Wijk-Fremeijer, met Kees musiceerde. Het dubbelconcert voor viool van J.S. Bach, vooral het tweede deel - ‘Largo ma non tanto’ - was favoriet. Van Wijk: “In dat prieeltje met dat overweldigende uitzicht rondom zat ik dan te kijken en te schrijven in m’n hoofd. Eens zag ik roze kersenbloesem in de vijver vallen; toen besepte ik opeens dat ik midden in een gedicht zat”. Dodo: “Mijn stiefvader stond ’s morgens al heel vroeg op,

ging dan op zijn kamer schrijven en rond acht uur pakte hij zijn viool en wekte me dan met zijn muziek. Prachtig! Vaak speelde hij dan ook Bach. Hij was verzot op diens muziek". Geen dag zonder Bach.

Op deze plek woonde en werkte de aimabele dichter. Eerst met zijn grote liefde Katja, na haar dood in 1992 alleen. Over dit grote verlies schreef hij:

Op de dag dat we eenendertig jaar getrouwd waren werd Katja gecremeerd. O smartlap leven, eenendertig rode rozen op haar kist.

Maar Stip ging door met dichten op zijn boerderij. Hier leefde hij in het gezelschap van zijn dieren, onder meer de ganzen Gakkelijentje en Sneeuwwitje, kalkoen Rani, poes Poezeltje en hond Mollepop. Hier had hij - al in 1991 - een niet mis te verstaan visioen:

GRONINGEN STRAKS

*Een visioen (ik heb ze vantevoren):
De gasbel heeft zijn laatste gas verloren.
Een menigte staat op de Grote Markt
en staart omlaag naar de Martinatoren.*

'Ter Apel zien en dan sterven', schreef hij in *Geen Punt*, een intrigerend aforisme. Het werd Winschoten. Zijn hulp Liesbeth Scholtens had zijn koffertje nog gepakt; voor een betrekkelijk kleine ingreep moest hij een nacht in het ziekenhuis blijven. Hij stierf kort daarna, 87 jaar oud, op 27 juni 2001. Een groot dichter was heengegaan, maar zijn gedichten zijn springlevend.

Afscheid

Over zijn onontkoombare dood schreef Stip zelf ooit een limerick:

AFWASBAAR

*Schrijf zachtjes met krijt op mijn zerk:
zijn zwakheden waren te sterk
om niet te vermelden.
Een haas tussen helden,
een ketter in iedere kerk.*

Op de rouwkaart twee citaten van Stip:

*Geluk, geluk, dat waren alle dagen
dat ik op het geluk heb mogen jagen.*

en

*Verbrand mij en verstrooi mijn as
tot nog verstrooider dan ik was.*

Een zerk kwam er dus niet. Aan zijn wens om gecremeerd te worden, werd voldaan. Behalve poëzie klonk tijdens het afscheid de serene, hemelse muziek uit het dubbelconcert van Bach. Niet lang na de crematie verscheen de bundel *STIP R.I.P.* Hierin waren verzen gebundeld die bevriende dichters bij de plechtigheid in Emmen voordroegen, of zongen (Joop Visser). Ook het titelgedicht, dat Driek van Wissen een dag na de plechtigheid schreef:

STIP R.I.P.

*Wij namen gister afscheid van Kees Stip,
Een dichter die wij allemaal berouwen.
Al was er slechts een handjevol getrouwen
En verder dus geen hond en ook geen kip.
Maar lees de poëzie van Trijntje Fop,
Dan staan de dieren uit de dood weer op.*

Driek van Wissen

Wandelend door Laudermarke staar ik bij de boerderij waar Kees Stip woonde over de velden. Aan de horizon gaat de zon onder, zoals deze alleen in Groningen onder kan gaan. In talloze schakeringen rood, geel, oranje. Reeën dansen gracieus over de bloeiende aardappelvelden. Verderop golft het koren. Een koekoek koekoekt, een kraai krast, een reiger scheert majestueus over het water.

Nu en later is er hoop. ■

Dit was het laatste deel van een vierluik over dichter Kees Stip. De teksten zijn o.a. ontleend aan het boekje 'Ter Apel zien en dan sterven' dat de auteur in 2015 publiceerde. Ook zijn er twee Kees Stipwandelingen uitgezet. Ze zijn (net als de levensloop van Kees Stip) te vinden op het weblog www.langzameopmerkingenineensnelletijd.blogspot.com of verkrijgbaar bij de auteur, e-mail: taalschuur@hetnet.nl.

Literatuur

Hans ter Heijden, *Ter Apel zien en dan sterven. Wandelverhaal over de Groninger jaren van dichter Kees Stip* (Houwerzijl 2015).

Kees Stip, *Geen Punt* (Amsterdam 1998).

Kees Stip, *Groninger Kwatrijnen* (Groningen 1991).

Driek van Wissen e.a., *STIP R.I.P.* (Zoeterwoude-Dorp 2001).

Achter de boerderij aan de Veenweg in Laudermarke staat het prieeltje, gebouwd naar een ontwerp van Katja Stip.

Foto: Herman Janssen.

Hoogtepunt van een gedenkwaardige reis in 1835

Een bezoek aan het voormalige klooster in Ter Apel

Jan Gerrits Rijkens maakte in 1835 een meerdaagse reis die hem onder andere door Westerwolde voerde. Naast zijn beroep als schoolmeester in Wehe, was hij zeer actief op het gebied van de letteren.¹ In de *Leenster Almanak* van 1836 publiceerde hij over de reis die hem onder meer naar het voormalige klooster in Ter Apel bracht.²

door Erik Wubs

Via Wedde naar Ter Apel

In de vroege ochtend van 1 september 1835 vertrok Rijkens met een metgezel uit Winschoten. Zij reisden per voet via Blijham naar Wedde toe. “Afgelegen en vreedzaam *Wedde!* uw naam zal altijd in onze Vaderlandsche geschiedrol blijven bestaan”, schreef Rijkens over de opmerkelijke rol die Wedde had in de Nederlandse geschiedenis.³ Vervolgens bracht de reis de twee naar Vlagtwedde. Voor de rest van de dag was het tweetal niet meer voornemens om de tocht per voet te vervolgen. Ze sloten een overeenkomst met een kastelein die hen per paard en wagen via Jipsinghuizen en Sellingen naar Ter Apel liet vervoeren.

Hij zag “hooge opgaande eiken, groepswijze aangelegd, (...) rijzend geboomte, boven wier kruinen de oude Kloosterkerk zich deftig verheft, die de eeuwen schijnt te zullen trotseren”

Aan het einde van de middag naderden Rijkens en zijn reisgenoot het zuidelijkste punt van Westerwolde. Rijkens was zeer onder de indruk van wat hij daar aantrof. Hij zag “hooge opgaande eiken, groepswijze aangelegd, (...) rijzend geboomte, boven wier kruinen de oude Kloosterkerk zich deftig verheft, die de eeuwen schijnt te zullen trotseren; - de digte bosschen, waarin zich het gevleugeld heir op verschillende wijze laat hooren, en waaronder de goddelijke toonen van den lieven nachtegaal zich boven alle onderscheiden, o, alles wekt hier belangstelling!”⁴

De kerk van Ter Apel

Rijkens en zijn metgezel bezochten het voormalige klooster van de kruisbroeders een jaar nadat toenmalig eigenaar stad Groningen in 1834 “het kapwerk van het oude Kloostergebouw heeft doen verlagen, waardoor de vroeger bestaande cellen zijn weggenomen.”⁵ Daardoor was alleen de benedenverdieping toegankelijk. De twee betraden allereerst de kerk. Deze ruimte wordt door een doksaal in twee helften gesplitst. Volgens Rijkens werd “alleen het oude koor tot het uitoefenen van de godsdienst gebruikt.”⁶ Hier brachten ook de kruisbroeders in nog vroegere tijden hun geloof tot uiting. Het andere gedeelte “scheen (...) eene bergplaats van verschillende zaken te zijn.”⁷

Het voormalige klooster in Ter Apel, hier nog met bovenverdieping, rond 1810. Geschilderd door Adrianus Serné. Afbeelding: Museum Klooster Ter Apel.

Hoewel zijn reisverslag een waarheidsgetrouw beeld van het monumentale pand in 1835 vormt, blijven verschillende beschrijvingen tot op heden onduidelijk of zelfs onjuist. Zo schrijft Rijkens onder andere over de “nog in volle gedaante, den fraai bewerkten biegtstoel, geheel uit eene soort van marmer, kunstig uitgewerkt”, dat geen biechtstoel, maar de sedilia (priesterzetels) moeten zijn geweest.⁸

Het voormalige koorgedeelte had in 1835 nog grotendeels de oorspronkelijke inrichting behouden. Rijkens schreef: “De zitplaatsen en breede lessenaars der voormalige koorzangers, langs de beide zijmuren, zijn nog als voren”.⁹ In het middenpad trof hij twee grafzerken aan, die van prior Derck (Theodericus) Hardenberch en prior Gerard (van) Hasselt. Verderop lag de grafzerk van de laatste prior en eerste hervormde predikant Johannes (van) Emmen.¹⁰ Rijkens schreef over dit alles: “Hoe sprekend vertoont zich hier nog het uiterlijke van de R. C. eeredienst! (...) Ik verbeeldde mij den vesperklok nog te hooren luiden; - en den Monnik van boven, uit zijn doodsche cel nederkomen; met slepende schreden langs de holle gangen tempelwaarts gaande.”¹¹

De reis gaat verder

Naast de kerk lag de pastorie en verderop een school met de woning van de schoolmeester. Volgens Rijkens was de pastorie ingericht met “ruime, doch meestal oude, woonvertrekken” en de woning van de schoolmeester eenvoudig met “slechts een enkel vertrek!”¹² Het gebouw bestond toen al niet meer uit vier vleugels, aangezien de westvleugel in 1755 werd gesloopt. Rijkens merkte op dat er een begraafplaats was gevestigd op de binnenplaats van het pand. Hij was bovendien bijzonder onder de indruk van de volgens hem nog ongeschonden kruisgangen met het “regelmatig, kunstig, steenen boogwerk, dat deze ruime gangen vormt en overdekt”.¹³

Na enkele uren van bewondering was “de zon reeds aanzienlijk (...) gedaald”.¹⁴ Rijkens en zijn reisgenoot hadden een overnachting besproken in Bourtange en zetten spoedig de tocht in terug naar het noorden. De volgende ochtend zette het tweetal de reis voort. Ze gingen de grens over en reisden te voet naar enkele Duitse plaatsen. Een dag later kwamen Rijkens en zijn metgezel weer aan in Winschoten.

Twee zetels van de koorbanken. De misericordes (zitsteuntjes) geven de menselijke deugden en ondeugden weer. Foto: auteur.

De kruidentuin was vroeger in gebruik als begraafplaats. Foto: auteur.

Toen hij weer thuis was, schreef Rijkens een reisverslag. Hieruit tenslotte nog enkele citaten: “De kerken toch zijn, over het algemeen nog de stomme tolken van menigvuldige gebeurtenissen”.¹⁵ “Zelden misleiden deze levende geschiedboeken der oudheid”.¹⁶ “Noch vooringenomenheid, noch geheime inzigten verdonkeren hier het gebeurde van vervlogene eeuwen. (...) In de daad, opzigtelijk de geschiedenis bezit menig dorp in een oud kerkgebouw een eerbiedwaardig gedenkboek van omwentelingen en groote gebeurtenissen.”¹⁷

Hiermee volbrengen we net als Rijkens onze reis.

1) http://www.wehe-denhoorn.nl/files/PDF/Wij_en_Hoorn.pdf. Geraadpleegd op 29 september 2018.
2) De naam *Leenster Almanak* wordt vaak gebruikt in plaats van het langere *ALMANAK TER BERVORDERING VAN KENNS EN GOEDEN SMAAK*: Jan Gerrits Rijkens, ‘EEN REISJE van Winschoten naar Klooster ter Apel, over de plaatsen Blijham, Wedde, Vlagtwedde, Jipsingehuizen, Zellinge, en terug over Zellinge, Bourtange, Nieuwe Rheen, Asschendorp, Papenburg, Stapelmoer, Weener, Bonda en Oude Schans’, in: *DEPARTEMENT LEENS, der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, ALMANAK TER BERVORDERING VAN KENNS EN GOEDEN SMAAK voor het Schrikkeljaar 1836* (Leens 1836) 12-45.

3) Rijkens, ‘EEN REISJE’, 17.

4) *Ibid*, 23.

5) *Ibid*, 24.

6) *Ibid*, 28.

7) *Ibid*, 28.

8) *Ibid*, 29.

9) *Ibid*, 29.

10) Zie voor een lijst van priors van het voormalige klooster: A.T. Schuitema Meijer, *Het klooster Ter Apel* (Groningen 1966) 142.

11) Rijkens, ‘EEN REISJE’, 31

12) *Ibid*, 32.

13) *Ibid*, 32.

14) *Ibid*, 33.

15) *Ibid*, 40.

16) *Ibid*, 40.

17) *Ibid*, 40.

Uit de geschiedenis van Westerwolde

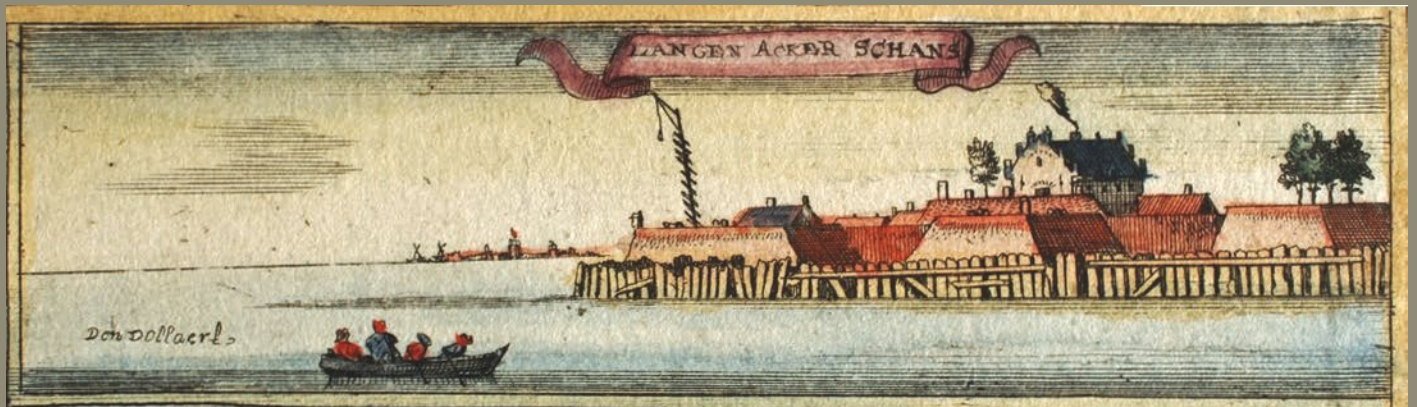
‘De raad gaat akkoord en de scherprechter wordt gelast om de straf te volstrekken’

Aflevering 15

In deze vaste rubriek besteedt Terra Westerwolda aandacht aan de regionale geschiedenis, zoals deze te vinden is in de ‘Resoluties’ en de ‘Rekesten’ in de Groninger Archieven. Jan Huizing heeft deze notulen waar nodig voorzien van een toelichting.

door Jan S. A. Huizing

Langen Acker Schans (Nieuweschans), de vesting waar Feijo Sickinghe in 1687 commandeur was. Ingekleurde gravure in ‘Thoonel der Steden ende Stercken van ‘t Vereenight Nederland’ (1674); naar het origineel uit 1635 van Bonaventum Petri.

16-5-1685 De boeren van Ober- en Niederlangen - in het aangrenzende Duitsland - hebben de huur van weideland, waarop 450 rijksdaalders *setgeld** staat, opgezegd. (Het klooster Ter Apel huurde dit land van deze boeren, zie eerder 19-6-1650). Rentmeester B. Tiassens vraagt aan burgemeesters en raad hoe hiermee om te gaan. Een commissie uit de raad zal samen met de rentmeester proberen om dit land opnieuw te huren.

*Setgeld: boer A leent geld van boer B om een stuk land te kopen, voor een vaste tijd van negen jaar. Na die tijd kan boer A twee dingen doen: 1. hij geeft boer B het geleende geld terug, of 2. hij houdt het geld en boer B krijgt het eigendom van dat stuk land.

6-12-1687 Feijo Sickinghe, commandeur te Nieuweschans, heeft verzocht of de scherprechter en zijn dienaren een straf kunnen volstrekken aan een persoon, die aldaar gevangen zit. De raad gaat akkoord en de scherprechter wordt gelast om de straf te volstrekken, zoals die door de krijgsraad in Nieuweschans is uitgesproken.

18-2-1688 Burgemeesters en raad hebben goedgekeurd, dat Christina Uchtman, de weduwe van pastor Emmen, landerijen van het klooster Ter Apel, die onder het karspel Emmen in Drenthe liggen, mag huren voor de prijs van 290 gulden jaarlijks.

1-6-1688 Burgemeesters en raad hebben drost Aldringa geautoriseerd om de vier karspelen Winschoten, Beerta, Bellingwolde en Blijham nogmaals aan te zeggen dat zij de ebdeuren van de sluis te Nieuweschans binnen acht dagen na kennisgeving moeten repareren en weer moeten inhangen in de sluis. Doen ze dat niet, dan zal de drost deze werkzaamheden op hun kosten uitbesteden.

Bronnen:

RHC Groninger Archieven, Stadsresoluties (in te zien in de studiezaal).

Wikipedia

Met dank aan J.P. de Groot.

Rectificatie betreffende de genealogie van de familie Steijes

door Jan S.A. Huizing

In het vorige nummer van Terra Westerwolda (nr. 2, 2018) is in het artikel 'Unieke vondst: Spekdikkenijzer uit de 18e eeuw' het een en ander misgegaan. De heer T. Doornkamp maakte mij daarop attent. Hieronder de correcte versie.

De eerste eigenaren, die dit ijzer hebben laten maken, zijn:

Onne Steijes

geboren ca. 1660 Beerta
overleden na 19-11-1751
zoon van Steijo Onnes en
Jie Clasens

13-4-1691 proclamatie
Scheemda

Hille Roelfs/Roelefs

geboren ca. 1665 Scheemda
overleden voor 19-11-1751
dochter van Roelf en Foske

Kinderen gedoopt te Bellingwolde:

1692, **Steije**, getr. 15-10-1716 te Bellingwolde met Tette Everts.
6-5-1694, **Foske**, getr. 15-10-1716 te Bellingwolde met (1e) Folckert Everts en (2e) 29-6-1731 met Dietert Sijbe(n)s.

Hun zoon Steije wordt vervolgens de tweede eigenaar.

Steije Onnes

geb. ca. 1692 Bellingwolde ovl. voor 27-3-1739 Bellingwolde zoon van Onne Steijes en Hille Roelfs

15-10-1716
Bellingwolde

Tette Everts

gedoopt 9-6-1699 Bellingwolde
ovl. na 12-2-1757
dochter van Evert Folkerts
en Foelke Jurts

Kinderen, gedoopt te Bellingwolde:

11-4-1721, **Hille**, getr. 21-4-1740 te Bellingwolde met Harke Harmens.
25-12-1723, **Onno**, leeft nog op 23-3-1751.
2-9-1726, **Foelke**, getr. 19-11-1751 te Bellingwolde met Boele Geerts.
26-2-1730, **Evert**, getr. 26-6-1750 te Bellingwolde met Geertje Roelfs, hem wordt op 23-3-1751 de ouderlijke bakkerij toegescheiden. (tweede eigenaar).
28-12-1732, **Foske** getr. 14-5-1756 te Bellingwolde met Geike Sime(n)s.

Tette Everts sluit op 27-3-1739 te Bellingwolde een huwelijkscontract met Harm Addes.

Hun zoon Evert Steijes wordt dan de derde eigenaar.

Sanne Meijer Onderweg

Het Bisschopskerkhof van Jipsinghuizen

Op ontdekkingstocht door je eigen omgeving betekent dat je altijd weer bijzondere verhalen ontdekt, waarvan je het bestaan niet wist. Laatst fietste ik toevallig door Jipsinghuizen, toen mijn oog op een bijzonder monument viel. Ik stapte af en las de tekst op de steen. Tot mijn verbazing stond ik op het Bisschopskerkhof. Daar had ik nog nooit van gehoord...

Aan de andere kant van het Bourtangermoeras lag vroeger het prinsbisdom Münster. De laatste prins-bisschop heette Bernhard von Galen, in Groningen beter bekend als Bommen Berend. Als inwoner van de stad Groningen ken ik deze beruchte krijgshoofd natuurlijk wel. Elk jaar vieren we op 28 augustus dat het hem niet gelukt is om Groningen in te nemen in 1672. Maar wat ik tot voor kort niet wist, is dat de bisschop van Münster het noordoosten van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden al eens eerder had geprobeerd in te nemen – namelijk in 1665. Zijn aanval strandde destijds echter in Jipsinghuizen.

Met behulp van de Engelsen stak Bommen Berend in 1665 de grens over en nam grote delen van Gelderland, Overijssel en Drenthe in. Vervolgens wilde hij naar Bourtange, het Huis te Wedde en Winschoten. De Münsterse troepen wisten het moeras over te steken door zelf een drijvende weg van bomen, palen en schuurdeuren te maken. De troepen verbleven tijdelijk in kampementen op de Spinberg bij Jipsinghuizen.

Op dat moment sneed Willem hem snel zijn keel door

Daar was ene Willem Maartensz, koster van Vriescheloo, het niet mee eens. Op 26 september 1665 vermomde hij zichzelf als boer en bood een op wacht staande soldaat iets te roken aan. De schildwacht zag daar geen gevaar in en stopte de tabak in zijn pijp. Op dat moment sneed Willem hem snel zijn keel door. Na deze koelbloedige actie blies de koster het Wilhelmus op zijn hoorn. Dit was het signaal voor een verrassingsaanval van een klein legertje van garnizoenssoldaten uit Winschoten. Vergeleken met de ruim duizend manschappen van Münster stelde dit 'gelegenheidsleger' maar weinig voor. Willem blies echter zó hard op zijn hoorn dat de Münsterse soldaten dachten dat zij omsingeld werden door een heel regiment. Omdat Willem en zijn kompanen de drijvende weg in brand gestoken hadden, vluchtten de troepen het moeras in en verdronken. Intussen werden de Münsterse troepen, die gelegerd waren in Winschoten, omsingeld en uitgehongerd. De bisschop van Münster was gedwongen een eind te maken aan deze veldtocht en in te stemmen met de Vrede van Kleef.

Volgens de overlevering werden de 300 doden van deze 'Slag om Jipsinghuizen' in een massagraf begraven. Deze plek staat bekend als het Bisschopskerkhof en is inmiddels voorzien van een herdenkingsmonument.

Website Sanne Meijer Onderweg:
www.sannemeijeronderweg.nl

Fotografie: Herman Janssen.
Website: www.lichtenletter.com

↑ ↓ De gedenksteen bevindt zich vlakbij de brug over De Ruiten Aa bij Jipsinghuizen.

Ham, Capitein van de Guardes van Groeningen en Omlanden, sterck tusschen de vijf en ses hondert man te voet en tusschen de 70 en 80 te paerde tot Jipsenhuiscn geslagen, soodat sij den selven dagh weder over haer moerighe pas nae Walchum de vlucht hebben moeten nemen en Westerwolde wederom verlaten, achterlatende so doden, gevangen, als gequetsten na gissighe om'trent 300 man, sijnde van ons kant gevangen gebleven 17 man, weinigh of geen dooden; onder haer ghevangenen sijn geweest 2 Capiteins en een Luitenant met enighe mindere officirs. Voorts nae 't verlaten is de pas van de militie uit Boertanghe, als mede 't Clooster ter Apel in bewaeringhe genomen ende haer gemaecte Brughe in den brandt gestookten.

Naar kapitein Gajus van Jeltinga - 1674

Volgens overlevering werden de doden hier ter plaatse bijgezet in een massagraf, welke in de volksmond sindsdien als "Bisschopskerkhof" in de herinnering is gebleven.

Hoewel de Munsterse aanval hiermee niet definitief werd afgeslagen en Jipsinghuizen in de nacht van 15 op 16 november 1665 in brand werd gestoken door revancherende Munstersen, vormde de Slag bij Jipsinghuizen een beslissende wending in de Eerste Munsterse Oorlog. Op 18 april 1666 moest Christof Bernhard van Galen zijn nederlaag erkennen en het vredesverdrag van Kleef ondertekenen.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

door Geert Volders

Terugblik ledenbijeenkomst in Oudeschans

De ledenbijeenkomst op zaterdag 16 juni jl. vond plaats in de voormalige garnizoenskerk van Oudeschans. Na een aantal mededelingen vanuit het bestuur verzorgde Dirk Kome een lezing over zijn zoektocht naar het leven en werk van de fotograaf Tonnis Post. In eerdere nummers van Terra Westerwolda heeft u al kunnen lezen over Komes zoektocht en zijn resultaten. Tijdens de lezing werd veel beeldmateriaal getoond van zowel Post als Kome. Na afloop van de goedbezochte ledenbijeenkomst in Oudeschans schaften velen het boek van Kome aan. Het werk van Kome en Post is nog tot en met 31 maart 2019 te zien in het het MOW (Museum de Oude Wolden) te Bellingwolde, in de expositie 'Fotografen van de vooruitgang'.

Dirk Kome geeft een toelichting bij een van de foto's van Tonnis Post tijdens zijn lezing in Oudeschans. Foto: Geert Volders.

Van de bestuurstafel

Tijdens de bestuursvergadering op 12 juli zijn de posten van secretaris en penningmeester opnieuw verdeeld. Kineke Kuper was sinds 2015 penningmeester en vervulde sinds maart 2018 tijdelijk de functie van secretaris. Kuper zet haar werk als secretaris voort. Freerk Mol is bereid gevonden het penningmeesterschap over te nemen. Vanuit het bestuur is Reind Krikke betrokken bij de eerste (verkennende) bijeenkomsten van de werkgroep Streekhistorie Ter Apel. Zodra hier meer nieuws over te melden is, wordt dit via de HVW gecommuniceerd.

Terugblik excursie: Bremen

Op zaterdag 22 september jl. vond de jaarlijkse excursie van onze vereniging plaats. Deze keer was de bisschopsstad Bremen de bestemming. Voorafgaand aan Bremen werd het Kloster Hude bezocht, alwaar de ruim 55 deelnemers konden genieten van koffie en gebak. Zoals altijd is geprobeerd een band met Westerwolde te leggen en die werd gevonden middels de heilige Willehad (ca. 740-789), de 'apostel der Saksen'. Willehad was onder andere in Groningen en Drenthe actief en hij stichtte in 789 de Sint Petruskathedraal in Bremen. Reden genoeg om de fraaie 11e-eeuwse Dom te bezoeken. Voorzitter Jochem Abbes trad op als excursieleider en gaf ter plaatse toelichtingen. De excursie werd traditiegetrouw afgesloten met een diner. De excursie heeft ons in ieder geval geleerd dat Bremen een bezoekje meer dan waard is!

↑→
St. Petri Dom en het Rathaus in Bremen.
Foto's: Jan Huizing.

Agenda 2018

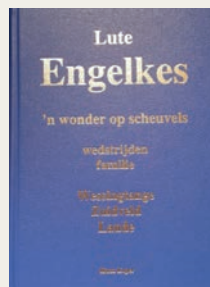
**Zaterdagmiddag
15 december:**
Ledenbijeenkomst
in het Buurthuis te Harpel
Spreker: Ruud Weijdeveld over
het communistische verzet.

*De agenda met belangrijke
data voor 2019 zal binnenkort
op de website [www.
verenigingwesterwolde.nl](http://www.verenigingwesterwolde.nl)
gepubliceerd worden.*

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Lute Engelkes: 'n wonder op scheuvels

Op zaterdag 25 augustus werd het boek *Lute Engelkes: 'n wonder op scheuvels: wedstrijden, familie, Wessingtange, Zuidveld, Laude* gepresenteerd. Harm Kuper is de auteur van het boek. De presentatie vond plaats in de boerderij in Wessingtange, waar Lute Engelkes in 1904 werd geboren. Naast informatie over de prestaties van de kortebaanschaatser Lute Engelkes, is in het boek ook aandacht voor de genealogie van de familie Engelkes uit Sellingeren. Harm Kuper schreef eerder over de Westerwoldse families Kuper, Halming, Hidding en Luttjeboer. Het boek is te bestellen door contact op te nemen met de auteur: harmkuper@hotmail.com.

Lute Engelkes, foto uit *Agrarisch Nieuwsblad* (14 januari 1941).

Arenberg festival in Leuven

Tot en met 20 januari 2019 is er in het Belgische Leuven van alles te doen rondom de familie Arenberg. De familie Arenberg was van 1561 tot 1618 leenheer van Westerwolde. Voor ons is de meest bekende graaf van Arenberg Jean de Ligne, die als aanvoerder van de Spaanse troepen in 1568 bij Heiligerlee sneuvelde. Het festival geeft gedurende drie maanden een uniek inblikje in de wereld van één van Europa's hoogste adellijke families. Dit wordt gedaan middels tentoonstellingen, excursies, opvoeringen en muziek. Voor het volledige programma zie: www.arenbergleuven.be/nl/programma.

Karel van Arenberg. Schilderij door Francois Pourbus, K.U. Leuven, Arenberg-verzameling.

Lid worden van HVW en Terra Westerwolda thuis ontvangen?

Dat kost slechts € 25,00 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolda drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website:

www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: kuper260@planet.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

Collectie Groningen

Groningen kent veel erfgoedorganisaties die waardevolle collecties beheren. De topstukken uit een aantal van deze collecties zijn nu digitaal te bewonderen op collectiegroningen.nl. De fraaie foto's mogen ook gebruikt worden door derden. In Westerwolde hebben onder andere Museum de Oude Wolden, Vestingmuseum Oudeschans, Museum Klooster Ter Apel en de Synagoge in Bourtange een bijdrage geleverd.

Historische Avonden in het MOW

Nog tot 6 december a.s. zijn er iedere donderdagavond weer 'Historische Avonden' in Museum de Oude Wolden. Het thema van deze lezingenreeks is *opstand*. Enkele onderwerpen: de beeldenstorm, de strijd voor het algemeen kiesrecht en het vrouwenkiesrecht, het georganiseerde verzet in de Tweede Wereldoorlog. Voor het complete programma zie: museumdeoudewolden.nl of verenigingwesterwolde.nl.

Bezoek ook onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws: www.verenigingwesterwolde.nl.

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW www.museumdeoudewolden.nl

